

שיעור מולדת
תמורות בהוראת מקצוע 'מולדת' בבתי ספר יסודיים בישראל

מנהל תחום חינוך: יובל צור
חוקרת: ד"ר נעמה אבידן

פברואר 2025 | שבט תשפ"ה

תוכן העניינים

תקציר 1

הקדמה 3

א. תמורות בהוראת המקצוע 'מולדת' החל מראשית המאה ה-20 ועד ימינו 3

א.1 מערכת החינוך העברית בראשיתה – 'מולדת' וגיאוגרפיה כיסוד החינוך 3

א.2 תקופת המנדט, 'מולדת' כאידיאה גיאוגרפית ציונית 4

א.3 קום המדינה, תוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה 7

א.4 1979, מעבר מהוראת 'מולדת' להוראת 'מולדת וחברה' 10

א.4.1 עיון בתוכנית הלימודים 'מולדת וחברה' 12

א.5 2002, תוכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' 14

א. 5.1 עיון בתוכנית הלימודים 'מולדת חברה ואזרחות' 16

א.6 תוכנית הלימודים הנוכחית 2021-2022 ואילך 20

ב. ניתוח התמורות בתוכניות הלימודים במקצוע 'מולדת' 27

ג. המלצות למדיניות 29

ד. ביבליוגרפיה

תקציר

בעידן היישוב, עמד החינוך לציונות במרכז העשייה החינוכית. מטרת החינוך הייתה לחנך אזרחים-חלוצים המאמינים בצדקת דרכה של הציונות ומחויבים להגשמתה.[1] החינוך לציונות לא הוגבל רק למקצוע 'מולדת' שאף הוא נלמד בהרחבה, אלא שולב בכל מקצועות הלימוד והיה משוקע בכל היבטי החינוך הבית-ספריים. בעידן היישוב, נתפסו הערכים הלאומיים וההומניסטים כשלובים זה בזה, ודאי שלא נמצאה סתירה ביניהם. החינוך התאפיין באותה תקופה בלימוד פרונטלי לצד חוויה רגשית מגוונת שהטמיעה בתלמידים את העשייה הציונית הלכה למעשה.

בעידן היישוב, נתפסו הערכים הלאומיים וההומניסטים כשלובים זה בזה, ודאי שלא נמצאה סתירה ביניהם. החינוך התאפיין באותה תקופה בלימוד פרונטלי לצד חוויה רגשית מגוונת שהטמיעה בתלמידים את העשייה הציונית הלכה למעשה.

עם הקמת המדינה, אהבת המולדת, ההתיישבות והפרחת השממה היו מטרות מוצהרות שעמדו בבסיס מערכת החינוך. כותבי תוכניות הלימוד ראו את הלימוד במקצועות המולדת והגיאוגרפיה כדרך להעמיק בדור הצעיר את החובה והרצון להתגייס להתיישבות, לחלוציות ולהפרחת השממה. תוכנית הלימודים ב'מולדת' פנתה לתלמידים דוברי העברית במגזר הממלכתי והממלכתי דתי, וכללה לימוד מקיף על הגיאוגרפיה וההתיישבות ועבודה מעשית שכונתה "התנסות" בה תלמידים טיילו, התנדבו ועסקו בחקלאות.

תוכנית הלימודים שהתפרסמה 1979 עסקה ברובה הגדול בסוגיות חברתיות

תוכנית הלימודים החדשה במקצוע 'מולדת וחברה' שהתפרסמה בתשל"ט-1979, סימנה מפנה דרך משמעותי בתוכנית הלימודים. בתוכנית החדשה הלאום והציונות לא עמדו עוד במרכז, את מקומן תפס לימוד בסוגיות חברה ופיתוח מיומנויות אישיות. התוכנית שינתה את שמה מ'מולדת' ל'מולדת וחברה', ונמנעה מעיסוק בערכים וציונות. התוכנית אינה קוראת עוד לעשיה ציונית ואת המקום של החינוך הלאומי תופס חינוך לאוניברסליות. היסוד החוויתי-רגשי איבד את מקומו, ההתנסות, ההתנדבות וההיכרות עם הארץ לאורכה ולרוחבה הצטמצמו באופן ניכר. אף שמקצוע הלימוד התרחב מ'מולדת' לשני תחומי דעת - 'מולדת וחברה' - שעות הלימוד המוקדשות למקצוע זה, צומצמו.

בשנת 2002, תוכנית חדשה הונהגה במערכת החינוך: במקום התוכנית 'מולדת וחברה' גובשה תוכנית לימודים חדשה - 'מולדת חברה ואזרחות'. היא כבר אינה פונה למגזר היהודי הממלכתי והממלכתי דתי בלבד אלא פונה מעתה והלאה גם אל התלמידים במגזר הערבי והדרוזי. התוכנית מדגישה את המכנה המשותף לכלל הלומדים, ועם זאת, מאפשרת ביטוי לייחודיות של קבוצות אוכלוסייה שונות בחברה הישראלית.

תוכנית הלימודים שהתפרסמה ב-2002 מדגישה את חובת הציות לחוק, התנהגות בקבוצת שייכות ופיתוח אוריינות כלכלית. החשיפה לערכים ציוניים דלה בהשוואה לעבר, ומתבטאת בלימוד על משפחות ויישובים בתקופת קום המדינה בזיקה לעליות ולהקמת המדינה. במסגרת זו, בתי ספר

1. א' איכילוב, חינוך לאזרחות בחברה מתהווה, תל-אביב 1993.

דוברי עברית לומדים על יישובים יהודיים ובתי ספר דוברי ערבית לומדים על יישובים ערביים.

התוכנית מדגישה את המכנה המשותף בין כל תלמידי ישראל ואינה מתייחסת לקשר ההיסטורי של העם היהודי לארץ ישראל. היא מאמצת את הנרטיב השונה של כל אחת מקבוצות האוכלוסייה בישראל תוך ניסיון לשמור על איזון בהשקפת העולם בין המגזרים השונים. עיון בתוכנית הלימודים המפורטת מלמדת שרובה ככולה עוסקת בתכנים המהווים את המכנה המשותף הנמוך בין כל אזרחי ישראל (איכות הסביבה, אוריינות כלכלית, זכויות הפרט ועוד). גם תכנית זו היא תוכנית דו-לאומית הפונה לתלמידים הערבים והיהודים.

בשנת תשפ"ב 2022-2021 עודכנה תוכנית הלימודים. בפתח התוכנית החדשה, מדגישים מחבריה כי היא תאפשר ללומד לגבש את זהותו לא רק ביחס לעמו אלא ביחס לכלל אזרחי ישראל.

עיון בתוכנית הלימודים המפורטת מלמדת שרובה ככולה עוסקת בתכנים המבטאים את המכנה המשותף האזרחי של תלמידי ישראל (איכות הסביבה, אוריינות כלכלית, שיוויון זכויות, שמירת חוק ועוד) גם התוכנית הנלמדת כיום היא תוכנית דו-לאומית הפונה לתלמידים הערבים והיהודים.

נקודות השקה מעטות מחברות בין תוכנית 'מולדת' שנלמדה עד שנות השבעים של המאה הקודמת לבין זו הנלמדת כיום. לא זו בלבד שהתוכנית התרחבה מתוכנית במקצוע 'מולדת' לתוכנית ב'מולדת חברה ואזרחות' תוך פיחות בשעות הלימוד, אלא שהתכנים הציוניים וההיכרות עם חבלי הארץ צומצמו ואף הושמטו. בעת הזאת, בה חיילינו נלחמים על הגנת המולדת ובה בעת נשמעים קולות המנרמלים קריאות לעזיבת הארץ ולהגירה לחו"ל, יש להתבונן בתוכן החינוכי אותו מערכת החינוך יוצקת למקצוע זה.

בעת הזאת, בה חיילינו נלחמים על הגנת המולדת ובה בעת נשמעים קולות המנרמלים קריאות לעזיבת הארץ ולהגירה לחו"ל, יש להתבונן בתוכן החינוכי אותו מערכת החינוך יוצקת למקצוע זה.

הקדמה

התפתחותה של מערכת החינוך העברית במאה השנים האחרונות קשורה בהתהוותה של החברה הישראלית. החל מימי העלייה הראשונה, תוך כדי בניית ישותה המדינית, הונחו היסודות למערכת החינוך העברית, מערכת שהתבססה בתקופת המנדט הבריטי, והפכה למערכת ממלכתית מימי הקמת מדינת ישראל ועד ימינו אנו.

מחקר זה יעסוק בהתפתחות ההוראה בתחום הדעת 'מולדת' בבתי הספר היסודי. המחקר יתמקד בבחינת התוכן אותו הגדיר משרד החינוך לתחום דעת זה, ויסקור את התמורות שחלו בתכנים הנלמדים בו לאורך השנים ובהיקף השעות הנלמדות. נעמיק בהיכרות עם התוכניות השונות, נדון במשמעות התמורות שחלו בתוכנית הלימודים ונחתום בהצעות למדיניות עדכנית ביחס להוראת 'מולדת' בבתי הספר היסודיים.

מתודולוגיית המחקר היא ניתוח תוכניות הלימוד לאורך השנים וסקירת ספרות מחקר בנושא.

א. תמורות בהוראת המקצוע 'מולדת' החל מראשית המאה ה-20 ועד ימינו

א.1 מערכת החינוך העברית בראשיתה - מולדת וגיאוגרפיה כיסוד החינוך

המחנכים העבריים במושבות הראשונות, ביפו ובירושלים חשו כי יש בלימודי מולדת וגיאוגרפיה מסרים חינוכיים חשובים העומדים ביסוד החינוך. כבר מהגילים הצעירים ביותר הוקדשו שעות רבות ללימוד 'מולדת', ותוך כדי כך הוקנו המיומנויות הבסיסיות ביותר: קריאה, כתיבה וחשבון. קטעי הקריאה עסקו בנושאים מתחום המולדת, ואף התרגילים בחשבון הציגו בעיות בעלות הקשרים ציוניים מובהקים.

אנשי העלייה השנייה ניסחו בשנת 1907 הצעה לתוכנית לימודים לבתי הספר היסודיים בארץ. על פי התוכנית המוצעת, נושא המולדת והגיאוגרפיה מלווה את התלמידים מכיתה א' ועד ח' בהיקף של לא פחות מ-13 שעות שבועיות.[2]

הנושאים ב'מולדת' היו מגוונים מאוד וכללו לימודי חברה, טבע, היסטוריה וגיאוגרפיה. הלימוד היה עיוני לצד לימוד באמצעות "הסתכלות", הכוללת חוויה, סיור, התנדבות, עבודה חקלאית והתנסות.

המחנך פסח אוירבך לימד בקישינב וחווה את הפרעות בשנת 1903, הוא אף סייע בידי ביאליק בתיעודם. לאחר עלייתו ארצה היה ממובילי החינוך העברי בארץ, מורה ומנהל. אוירבך הגדיר את מטרות לימודי 'מולדת':

א. לפתח את אופיו של הילד, ולפתח בליבו את אהבת העם והארץ.

ב. להכין את שכלו של הילד לרכישת מושגים חדשים מתחומי הטבע, הגיאוגרפיה וההיסטוריה.

ג. להקנות לילדים את ידיעת העצמים והחזיונות שבמולדתם.

2. הסתדרות המורים, תוכנית לימודים כתב יד, ארכיון החינוך אוניברסיטת תל-אביב. תיק 105.8.

ד. להכין את הילד להבנת המפה.[3]

פילוסופיה חינוכית בנוגע לחשיבות הוראת המולדת מופיעה גם במבוא לספרם של עזריהו, יחיאלי והאזרחי[4] 'שיעור הסתכלות', ספר שראה אור בשנת 1911 והיה מדריך פדגוגי למורים בכיתות היסודי. וכך הם כותבים: "לא רק את ידיעת המולדת יש לתת לילד, כי אם גם את האהבה אליה, כי אהבת המולדת, כשהיא מתרחבת היא כוכב בשמי חיי האדם, וילדינו שרבים מהם בני הורים שזה מקרוב באו אל הארץ ולא הספיקו עוד להקשר אל מקומם בעבותים חזקים, זקוקים ביותר לטיפוח הקשר הזה, משום שהסביבה אינה מסייעת לחיזוקו".[5]

"לא רק את ידיעת המולדת יש לתת לילד, כי אם גם את האהבה אליה, כי אהבת המולדת, כשהיא מתרחבת היא כוכב בשמי חיי האדם"

מאז ימי המושבות הראשונות מקצוע ה'מולדת' היה מרכזי בחינוך העברי ונתפס כיסוד הערכי והחינוכי למלאכת החינוך כולה.[6]

א.2 תקופת המנדט, 'מולדת' כאידיאה גיאוגרפית ציונית

בתקופת המנדט נפתחו בתי ספר עבריים שנתמכו בידי ההסתדרות הציונית. בשנים 1919-1920 התאחדו כמאה בתי ספר תחת 'מחלקת החינוך' שהוקמה על ידי 'ועד הצירים'. מזרם זה פרש החינוך הדתי-חרדי ולאחריו פרש זרם העובדים. לכל אחד מהזרמים התפרסמו תוכניות לימודים שונות, כאשר ההבדלים בין התוכניות התייחסו לשאלות פוליטיות ושאלות דת.[7]

לחינוך הציוני נוספו משמעויות שעיצבו את ההתפתחות בהוראת המקצוע 'מולדת'. הערכים הבולטים שהועלו על נס בתקופת המנדט היו: חלוציות והקרן הקיימת ישראל (קק"ל). כך למשל קבע ספר לימוד במקצוע 'מולדת' כי "כל ילד עברי חייב לדעת את תולדות ההתיישבות העברית. כולנו חייבים לזכור כי רבה השממה בארץ הזו ועלינו להמשיך בלי הרף לגאול את האדמה ולהקים עוד ועוד יישובים".[8]



מערכת שעות לתלמיד אשר הדפיסה הקרן הקיימת לישראל ועליה הכיתוב "נגאל ארצנו משממותיה ונהיה בבוניה".

3. פ' אוירבך, 'ידיעת המולדת בבית הספר העממי', החינוך 1919, 2, עמ' 105-112.
4. אחד המחנכים הבולטים בתקופת היישוב.
5. י' עזריהו ואחרים, שיעורי הסתכלות, יפו 1911. https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990020307100205171/NLI
6. י' בר-גל, מולדת וגיאוגרפיה, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 5-8.
7. י' בן-דוד, 'החינוך היהודי הלאומי', אנציקלופדיה חינוכית, ירושלים, כרך ד' עמ' 792-823.
8. ד' בנבנישתי, 'ארצנו: סדרת חוברות על א"י לאזוריה ללימוד ולמקרא', ירושלים 1945, עמ' 62.

החינוך החלוצי תבע מהתלמידים הגשמה בדמות הקמת יישוב כפרי הרחק מהעיר הגדולה. גאולת הארץ והתיישבות בה היו ערכים שמערכת החינוך חינכה אליהם בצורה עקבית: "בן הארץ, אין להפתיעו בנופה. אולם יש לפתח את זיקתו לאזורים מרוחקים (גליל ונגב) על ידי טיולים תכופים ושיטתיים בהם, בייחוד בחלקים שאינם מיושבים כיאות, על ידי הבלטת גבורתם של המתיישבים ותוך הבהרת הברכה הגנוזה בגאולת האדמה".[9] קק"ל תמכה בחינוך הציוני של התלמיד בארץ וגם בתפוצות[10] וסיפקה את הרקע המעשי כדי להגשים את הרעיון החלוצי ציוני שהיה גאולת הקרקע, כיבוש השממה, מפעלי מים, ייעור ועבודת אדמה. קק"ל אף הוציאה לאור עשרות ספרי לימוד והעמידה אותם לרשות המחנכים והתלמידים.

בתקופה זו התרחבה הפעולה החינוכית של קק"ל, והשפיעה על רעיון ה'מולדת' כמרכז העשייה החינוכית בבתי ספר עבריים. תפיסת עולם זו נוסחה בידי צבי זוהר והתפרסמה בשנות השלושים בשני ספריו: 'לימוד ברוח המולדת' (1937) ו'ארץ ישראל בחינוכנו' (1940). בספריו אלה הציג זוהר לא רק רעיונות מופשטים אלא גם נושאים ללימוד ומערכי חינוך מפורטים. תוכנית הלימודים כללה לימודי גיאוגרפיה נרחבים ובהם תצפיות, סיורים לימודיים, ספרות ושירה כמקורות לגיאוגרפיה ואף שרטוט וציור רישומי נוף.

זוהר הגדיר את מטרת הלימוד: "לעשות את היהודי מושרש בקרקע מולדתו". המקצוע 'מולדת' לא הסתכם בלימוד ידע אלא שאף להשריש בתלמידים ערכים המתחייבים מהתפיסה הציונית: חינוך לעמל בכלל ולעבודת השדה בפרט, חינוך לגאולת האדמה, אחריות חברתית ושיתוף פעולה. קק"ל גישרה בין החינוך העברי בארץ לבין החינוך היהודי בגולה והביאה את לימודי 'מולדת' לגישה חינוכית וערכית שהייתה מקובלת בתקופת המנדט[11].

זוהר הגדיר את מטרת הלימוד: "לעשות את היהודי מושרש בקרקע מולדתו". המקצוע 'מולדת' לא הסתכם בלימוד ידע אלא שאף להשריש בתלמידים ערכים המתחייבים מהתפיסה הציונית.

בשנת 1923 התפרסמה תוכנית הלימודים של מחלקת החינוך שהייתה מיועדת לזרם הכללי, ובשנות השלושים התפרסמו תוכניות לזרמים האחרים. כל התוכניות צעדו בעקבות התוכנית שנכתבה עבור הסתדרות המורים בשנת 1907.

בבתי הספר היסודיים בכיתות א' ו-ב', מערכת השעות לא התפצלה למקצועות אלא הונהגה 'שיטה כוללת' אשר במרכזה עמדה 'מולדת'. מתוכה למדו קריאה, כתיבה, חשבון, חגים ושירה. ספרי הלימוד בחשבון התייחסו בבעיות חשבוניות לאירועים מרכזיים בתנועה הציונית והתלמידים נדרשו למשל

9. ב' אזניה, 'חינוך חלוצי', אנציקלופדיה חינוכית, ירושלים, כרך א', עמ' 342.
10. על החינוך הציוני בתפוצות ראו א' ברמן, תולדות החינוך, תל-אביב 1949.
11. י' בר-גל, שם, עמ' 55-57.

לחשב את פרק הזמן שחלף מיסוד הקרן הציונית ועד לשנת 1935.[12]

בתקופת המנדט, עיקרון חשוב היה עיקרון הפעלת התלמידים בעשייה ציונית מגוונת: טיפוח קשרים עם יהודי הגולה, יציאה לעבודה במשקים חקלאיים, תרומה כספית למוסדות הציוניים וסיורים בארץ.

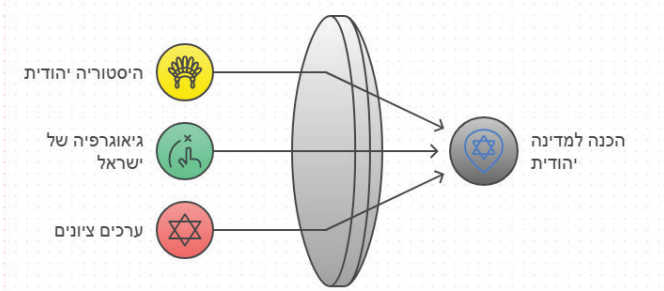
מרכזיותו של תחום המולדת בא לידי ביטוי גם בהיקף השעות הנלמדות. ל'מולדת' הוקצו 6-7 שעות שבועיות. כדי להבין את מרכזיות המקצוע, יש לציין כי בסך הכל נלמדו 28 שעות לימוד שבועיות, כאשר מקצוע העברית נלמד בהיקף של 6 ש"ש, תנ"ך - 6 ש"ש, וחשבון - 4 ש"ש. כרבע מתוכנית הלימודים הוקדש למקצוע 'מולדת', שעמד בשורה הראשונה עם מקצועות אחרים שנתפסו כמהותיים ביותר (עברית ותנ"ך).

אליעזר ריגר, מי שהיה מחנך עברי, מורה, מרצה, מפקח, סופר ועורך, מנהלו השני של משרד החינוך ומנהיג חינוכי, פירט בשנת 1940 את המטרות החינוכיות ואת הקו המנחה של הלימודים והגדיר את מטרת העל של החינוך כך: "החלוציות בבניין העם וארצו". במאמר מוסגר ראוי לציין שהמושג "חינוך ציוני" לא היה מקובל עד אמצע המאה העשרים. עד אז נתפס המושג כטאוטולוגיה: אין החינוך יכול להיות דבר מלבד ציוני.

כרבע מתוכנית הלימודים הוקדש למקצוע 'מולדת', שעמד בשורה הראשונה עם מקצועות אחרים שנתפסו כמהותיים ביותר

אינדיקטור נוסף למרכזיותם של תחומי המולדת והגיאוגרפיה הוא מספר ספרי הלימוד שנכתבו בתחומים אלו. בין השנים 1918-1948 הופיעו יותר משישים ספרי לימוד למולדת וגיאוגרפיה, חלקם הודפסו בגולה והגיעו לארץ.

12. מחלקת החינוך, תוכנית לימודים 1923; ר' ממן, עידן החינוך האזרחי, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית 2014, עמ' 18.



תכנים בולטים בתוכניות הלימודים טרום הקמת המדינה

א.3 1953, תוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה

במשך תקופת המנדט, במקביל לגידול באוכלוסייה גדלה כמובן גם מערכת החינוך. מעשרים אלף תלמידים בראשית תקופת המנדט, עד למעלה ממאה אלף תלמידים עם קום המדינה. המדינה פעלה לאיחוד מערכת החינוך, ממערכת שהייתה מפוצלת בין גורמים אידיאולוגיים שונים, אל מערכת ארצית שכונתה 'ממלכתית'.[13] בגלי העלייה הגדולים, הגיעו לארץ אלפי ילדים ובני נוער, פליטי שואה ויוצאי ארצות האסלם שנקלטו במערכת החינוך.

בשנת תש"ט-1949 חוקק בכנסת חוק חינוך חובה, ארבע שנים מאוחר יותר חוקק חוק החינוך הממלכתי (תשי"ג-1953). חוק זה נועד לאחד את זרמי החינוך השונים לשני זרמים עיקריים: ממלכתי, וממלכתי דתי (ממ"ד). עם זאת הוסיפו לפעול במידה רבה של עצמאות שתי מערכות חינוך נוספות: החרדית והקיבוצית, ולהן תוכניות לימודים מותאמות להשקפותיהן.

בראשית תש"ח הקים ד"ר ב. בן-יהודה, שהיה אז מנהל מחלקת חינוך של כנסת ישראל, 19 ועדות לצורך עריכת תוכניות לימודים בתחומי הדעת השונים, ובכלל זה הקים ועדה למקצועות 'מולדת' ו'גיאוגרפיה'. העבודה בוועדות נמשכה שנים אחדות. עם חקיקת חוק חינוך ממלכתי בשנת 1953, בזמן כהונתו של שר החינוך בן-ציון דינור, התפרסמה תוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה והיא מילאה את מקומן של התוכניות שהיו נהוגות בתקופת היישוב.

בפתח תוכנית הלימודים הממלכתית, מודגשות מטרות החינוך, התואמות למטרות שנקבעו בחוק חינוך ממלכתי. המטרה המרכזית של החינוך הממלכתי כפי שנוסחה בסעיף ב' של חוק חינוך ממלכתי היא כי על החינוך להיות מושתת על "ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינת ישראל ולעם ישראל, על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית, על שאיפה לחברה הבנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות".[14]

13. א' איכילוב, 'חינוך לאזרחות בחברה מתהווה', תל-אביב 1993, עמ' 53.
14. משרד החינוך והתרבות, תוכנית לימודים לבית הספר היסודי, תל-אביב 1954, חוברת שניה עמ' ה'.

בשנים 1954-1956 פורסמה בהדרגה תוכנית לימודים כללית שמטרתה להפוך את "מטרת העל", כפי שמנסחי חוק חינוך ממלכתי ניסחו אותה, לכדי מעשה. כלומר, הצבת מטרות בתחומי הידע השונים, הגדרת תכני הוראה והישגים מצופים בכל תחום ותחום. מחברי תוכנית הלימודים ראו בהוראת 'מולדת' ו'גיאוגרפיה' את שיאו של החינוך הלאומי והתייחסו למקצועות אלה באופן שונה בהשוואה לשאר המקצועות. הם ראו את הלימוד כדרך להעמיק בדור הצעיר את החובה והרצון להתגייס להתיישבות, לחלוציות, להפרחת השממה, ובלשונם: "בניין, הגנה וחיי סבל ומסירות נפש למען תחיית המולדת..."[15]

בתיאור מטרות המקצוע מצוין: "מטרת לימוד המולדת היא להשריש את הילדים בארץ ישראל, ארץ אבותינו, מולדת העם העברי, בה חודשה אחרי אלפיים שנות גלות - מדינת ישראל והיא משמשת מחוז געגועים ושאיפה לכל עם ישראל באשר הוא שם... לפתח נאמנות למדינה ונכונות להגן עליה בכל נפשם ומאודם".[16]

"מטרת לימוד המולדת היא להשריש את הילדים בארץ ישראל...לפתח נאמנות למדינה ונכונות להגן עליה בכל נפשם ומאודם"

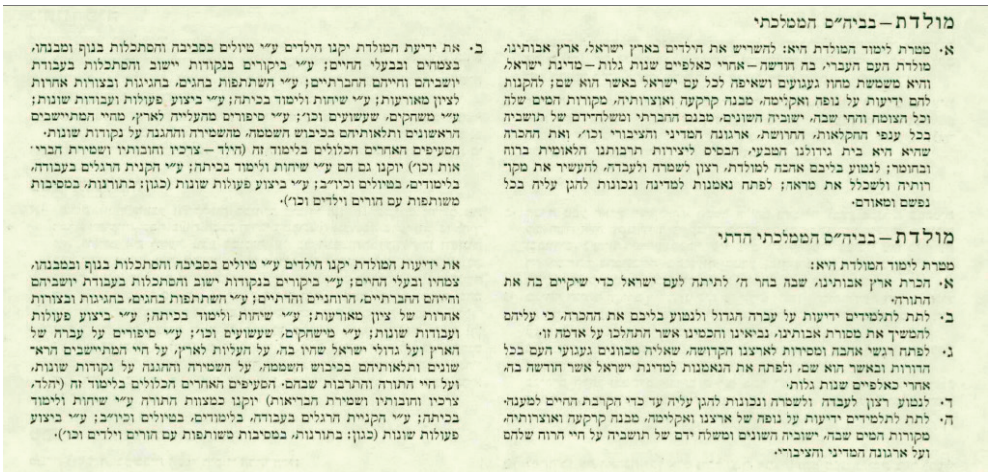
כמו כן מודגש הרצון "להקנות להם [לתלמידים] ידיעות על נופה [של הארץ] ואקלימה, מבנה קרקעה ואוצרותיה, מקורות המים שלה וכל הצומח והחי שבה, יישוביה השונים, מבנם החברתי ומשלח ידם של תושביה בכל ענפי החקלאות, החרושת, ארגונה המדיני והציבורי".[17]

"מטרתו העיקרית של החינוך היא עיצוב דמותו של האדם על ידי הנחלת ערכים"

במקצוע 'גיאוגרפיה', בדומה לתוכנית הלימודים שנוסחה ב-1923, פנתה תוכנית הלימודים מהמרחב המוכר והביתי ועד למרחב הציבורי, במעגלים ההולכים ומתרחבים - הבית, השכונה, הקהילה, העיר, הארץ והעולם. מטרות התוכנית היו שאפתניות, הן בתחום הוראת מולדת והן בגיאוגרפיה.

מחברי תוכנית הלימודים מדגישים: "לא הנחלת ידיעות לתלמידים, ואף לא שליטתם בהן, לא אימונם של התלמידים בעבודה חקלאית ובמלאכה... כל אלה הם רק אמצעים. מטרתו העיקרית של החינוך היא עיצוב דמותו של האדם על ידי הנחלת ערכים..."[18]

15. י' בנאי, מ' אביגיל, 'תוכנית הלימודים בבית הספר היסודי', אנציקלופדיה חינוכית, ירושלים 1959, כרך ב', עמ' 1165.
16. תוכנית הלימודים לבתי הספר היסודיים הממלכתי והממ"ד כיתות א'-ד', משרד החינוך והתרבות, 1954, סעיף א'. https://www.nli.org.il/he/archives/NNL_CAHJP990047563260205171/NLI#$FL187528778
17. שם, עמ' 3.
18. שם, עמ' י'.



מולדת – בביה"ס הממלכתי

א. מטרת לימוד המולדת היא: להשריש את הילדים בארץ ישראל, ארץ אבותינו, מולדת העם העברי, בה חודשה – אחרי כאלפיים שנות גלות – מדינת ישראל, והיא משמשת מחוז געגועים ושאיפה לכל עם ישראל באשר הוא שם; להקנות להם ידיעות על נופה ואקלימה, מבנה קרקעה ואוצרותיה, מקורות המים שלה וכל הצומח והחי שבה, ישוביה השונים, מבנם החברתי ומשלחידם של תושביה בכל ענפי החקלאות, התרושת, ארגונה המדיני והציבורי וכו', ואת החברה שהיא היא בית גידולנו המבצע, הבסים ליצירות תרבותנו הלאומית ברוח ובחומר; לנטוע בליבם אהבה למולדת, רצון לשמרה ולעבדה, להעשיר את מקור רוחה ולשבלל את טוראה; לפתח נאמנות למדינה ונכונות להגן עליה בכל נפשם ומאודם.

ב. את ידיעת המולדת יקנו הילדים ע"י טיולים בסביבה והסתכלות בנוף ובמבנהו, בצמחים ובבעלי החיים; ע"י ביקורים בנקודות יישוב והסתכלות בעבודת יושביהם וחייהם החברתיים; ע"י השתתפות בחגים, בחגיגות ובצורות אחרות לציון מאורעות; ע"י שיחות ולימוד בכיתה; ע"י ביצוע פעולות ועבודות שונות; ע"י משחקים, שעשועים וכו'; ע"י סיפורים מהעלייה לארץ, מחיי המתיישבים הראשונים ומלאותיהם בכיבוש השממה, מהשמירה והחגנה על נקודות שונות. הסמיעים האחרים הכלולים בלימוד זה (הילד – צרכיו וחובותיו ושמירת חברי אות וכו') יוקנו גם הם ע"י שיחות ולימוד בכיתה; רצון לשמרה ולעבדה, להעשיר את מקור רוחה ולשבלל את טוראה; לפתח נאמנות למדינה ונכונות להגן עליה בכל נפשם ומאודם.

מולדת – בביה"ס הממלכתי הדתי

מטרת לימוד המולדת היא:

א. הכרת ארץ אבותינו, שבה בחר ה' לתיתה לעם ישראל כדי שיקיים בה את התורה;

ב. לתת לתלמידים ידיעות על עברה הגדול ולנטוע בליבם את האהבה, כי עליהם להמשיך את מסורת אבותינו, נביאינו וחכמינו אשר התהלכו על אדמה זו;

ג. לפתח רגשי אהבה ומסירות לארצנו הקדושה, שאליה מכוונים געגועי העם בכל הדורות ובאשר הוא שם, ולפתח את הנאמנות למדינת ישראל אשר חודשה בה, אחרי כאלפיים שנות גלות;

ד. לנטוע רצון לעבדה ולשמרה ונכונות להגן עליה עד כדי הקרבת החיים למענה;

ה. לתת לתלמידים ידיעות על נופה של ארצנו ואקלימה, מבנה קרקעה ואוצרותיה, מקורות המים שבה, ישוביה השונים ומשלח יד של תושביה על חיי הרוח שלהם ועל ארגונה המדיני והציבורי.

את ידיעות המולדת יקנו הילדים ע"י טיולים בסביבה והסתכלות בנוף ובמבנהו, צמחיו ובעלי החיים; ע"י ביקורים בנקודות ישוב והסתכלות בעבודת יושביהם וחייהם החברתיים; חרותניים והדתיים; ע"י השתתפות בחגים, בחגיגות ובצורות אחרות של ציון מאורעות; ע"י שיחות ולימוד בכיתה; ע"י ביצוע פעולות ועבודות שונות; ע"י משחקים, שעשועים וכו'; ע"י סיפורים על עברה של הארץ ועל גדולי ישראל שחיו בה, על העליות לארץ, על חיי המתיישבים הראשונים ומלאותיהם בכיבוש השממה, על השמירה והחגנה על נקודות שונות, ועל חיי התורה והתרבות שבהם. הסמיעים האחרים הכלולים בלימוד זה (הילד, צרכיו וחובותיו ושמירת חבריאות) יוקנו במצות התורה ע"י שיחות ולימוד בכיתה; ע"י הקניית הרגלים בעבודה, בלימודים, במשולים וכיו"ב; ע"י ביצוע פעולות שונות (בגון: בתורגות, בסמיבות משותפות עם הורים וילדים וכו').

מטרות תוכנית הלימודים במולדת כפי שנוסחו בתוכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך 1954. [19]

תוכנית הלימודים יועדה לתלמידים דוברי העברית במגזר הממלכתי והממלכתי-דתי והייתה גדושה במסרים לאומיים, ישראליים ויהודיים. המקצוע 'מולדת' נלמד בכל כיתות בית הספר היסודי מכיתה א'-ח' בהיקף של 3 שעות שבועיות, ובנוסף לכך נלמד מקצוע 'טבע וחקלאות' אשר דמה בתכניו ל'מולדת', התאפיין בעבודה מעשית ונלמד בהיקף של 4 שעות שבועיות בכל כיתה.[20] התוכנית מדגישה כי המטרה אינה הנחלת ידע והישגים לימודיים - כל אלה אמצעים בלבד. לשיטת המחנכים דאז, מטרתו של החינוך היא עיצוב דמותו של הבוגר על ידי הנחלת ערכים: "עבודת ההוראה מוקדשת בעיקר לשקידה על העלאת ההישגים הלימודיים לערכים".[21]

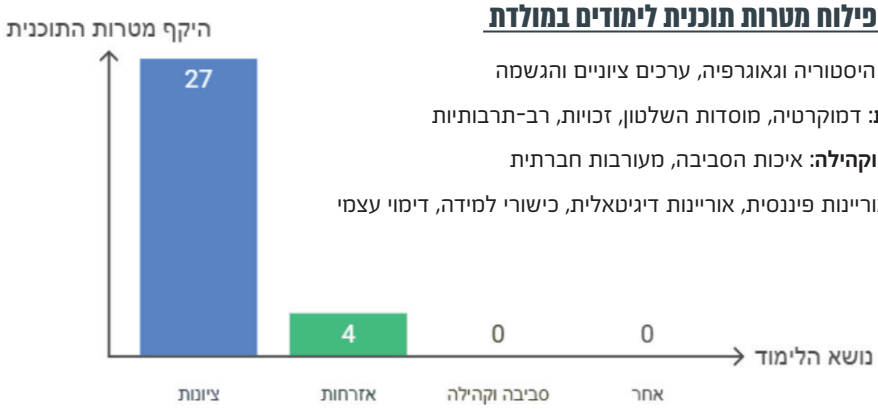
המקצוע 'מולדת' נלמד בכל כיתות בית הספר היסודי מכיתה א'-ח' בהיקף של 3 שעות שבועיות, ובנוסף לכך נלמד מקצוע 'טבע וחקלאות' אשר דמה בתכניו ל'מולדת', התאפיין בעבודה מעשית ונלמד בהיקף של 4 שעות שבועיות בכל כיתה

התלמידים למדו להכיר את מפת ארץ ישראל לפי פרטי הנוף, למדו על אקלים הארץ באזוריו השונים ועל נקודות ההתיישבות השונות ברחבי הארץ. התוכנית מדגישה כי התלמידים יכירו את "היישובים הראשונים על אדמת הלאום".[22] התלמידים יכירו את המפה וידעו להתמצא בה, יכירו את המאפיינים הטופוגרפיים, את ריכוזי האוכלוסין ואת הצומח בכל חבל ארץ.[23] בכיתות ה', במסגרת לימודי 'מולדת', התלמידים למדו על המזרח התיכון ובו המדינות השכנות לישראל ומאפייניהן התרבותיים והטופוגרפיים.

19. שם, עמ' 3.
20. שם, עמ' י"ג.
21. שם, עמ' י'.
22. שם, עמ' 156.
23. שם, עמ' 154-155.

בולט אפוא כי בעשורים הראשונים לקום המדינה, מטרת העל של הוראת המקצוע לא הייתה פיתוח כלים וידע בקרב התלמידים, אלא צרכי העם והמדינה. המטרה המוצהרת הייתה להשריש את התל־מידים בארץ ולעורר בהם רגשות חלוציים, והידע אודות הארץ שימש ככלי למטרה זו. כמו כן, ניכר כי תוכנית הלימודים לא ראתה מתח בין הממד הלאומי לממד האוניברסלי.

1953 פילוח מטרות תוכנית לימודים במולדת



ציונות: היסטוריה וגאוגרפיה, ערכים ציוניים והגשמה

אזרחות: דמוקרטיה, מוסדות השלטון, זכויות, רב־תרבותיות

סביבה וקהילה: איכות הסביבה, מעורבות חברתית

אחר: אוריינות פיננסית, אוריינות דיגיטאלית, כישורי למידה, דימוי עצמי

א.4 1979, מעבר מהוראת 'מולדת' להוראת 'מולדת וחברה'

בשנת 1966, נוסדה היחידה לתוכניות לימודים במשרד החינוך והתרבות, אשר לימים נקראה: 'האגף לתוכניות לימודים'. שר החינוך זלמן ארן הוביל רפורמות מוסדיות במערכת החינוך, אחת מאותן רפורמות היא הקמת היחידה לתו"ל (תוכניות לימודים). מהלך זה הושפע מתפיסה אמריקאית בתחום תכנון הלימודים בהובלתו של שבח אדן ובהנחייתו של פרופ' בנימין בלום משיקגו.

בשנת 1966, על פי בקשת משרד החינוך והתרבות, הגיש פרופ' בלום סקר אודות מצב החינוך בארץ. נוכח הסקר, נשלחו תשעה חברי הקמה מטעם משרד החינוך להשתלם באוניברסיטת שיקגו. בעקבות זאת הוקמה היחידה לתוכניות לימודים. התוכניות שחוברו החלו לשאת אופי אקדמי, מדדים אקדמיים תפסו את הבמה ולצד זאת החינוך לערכים ציוניים שהיה נהוג עד אז, דעך. ניתן לאפיין תקופה זו כמעבר להנחלת חינוך אזרחי־ליברלי.[24]

24. א' כהן, "ארבעה ממדים של חינוך אזרחי", חינוך אזרחי בישראל (עורך ד' אבנון), תל-אביב תשע"ג, עמ' 171.

היחידה לתוכניות לימודים הטילה על ועדות שונות את תכנון מקצועות ההוראה. ב-1968 פורסמה תוכנית הלימודים לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים, ובמרוצת הזמן פורסמו תוכניות נוספות בשינויים קלים (1970, 1973) . תוכניות אלה נלמדו בתחומי הדעת השונים עד שנות התשעים. בשנת 1979 פרסמה ועדה נפרדת את תכנית לימודי החברה והמולדת.[25]

תוכנית הלימודים החדשה שונתה באופן משמעותי מהתוכניות שקדמו לה. בעוד שהתוכניות הקודמות העמידו במרכז את המטרה להשריש את התלמידים בארץ ישראל, תוך הקניית ידיעות על נופיה, על מנת לפתח נאמנות ומסירות למולדת ולמדינה, בתוכנית החדשה המטרות הלאומיות הפכו לשוליות והתלמיד ופיתוחו האישי הפכו למטרה המרכזית. התוכנית אף שינתה את שמה, מהמקצוע 'מולדת', לשם החדש 'מולדת וחברה'.

תוכנית לימודים זו נתפסה כתוכנית אינטגרטיבית במדעי בחברה. הדגש הדידקטי של התוכנית הושם על לימוד מושגים וגישות תיאורטיות תוך הימנעות מכוונת מעיסוק בערכים ציוניים. בתי הספר נדרשו ללמד רק את המאחד והמשותף שאינו שנוי במחלוקת.[26] בכיתות בית הספר היסודי, הופיעו לצד תוכניות על גידולי חקלאות אופייניים לישראל, גם תוכניות העוסקות בנושאים הבאים: "הבדווים במדבר", "אנחנו ושכנינו", "יהודים וערבים במדינת ישראל".[27] הערכים שעמדו במוקד הוראת המולדת בעבר נדחקו אל מחוץ לתוכנית הלימודים החדשה. ההיבט הפרטיקולרי הצטמצם ואת מקומו תפסו תפיסות אוניברסליות ורב תרבותיות. תוכנית הלימודים החדשה אינה עוסקת בהיותה של מדינת ישראל מולדתו של העם היהודי ואין בה קריאה לעשייה ציונית או שאיפה להקנות לתלמידים ערכים ציוניים.[28]

בתוכנית החדשה המטרות הלאומיות הפכו לשוליות והתלמיד ופיתוחו האישי הפכו למטרה המרכזית. התוכנית אף שינתה את שמה, מהמקצוע 'מולדת', לשם החדש 'מולדת וחברה'.

כמו כן, היסוד החוויתי-רגשי שהיה דומיננטי עד כה, איבד את מקומו. התלמידים כמעט לא השתתפו בפעילות אזרחית ציונית כפי שהיה נהוג קודם לכן. החוויה, ההתנסות, ההתנדבות וההיכרות עם הארץ לאורכה ולרוחבה הצטמצמו באופן ניכר.[29]

25. לימודי המולדת והחברה, תוכנית לימודים בכיתות ב'-ד', משרד החינוך והתרבות, ירושלים 1979.
26. א' איכילוב, חינוך לאזרחות, שם, עם 109-146.
27. ז' אגם (עורכת), קטלוג ספרים ועזרי לימוד, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים 1999 עמ' 46-51. מגמה דומה הופיעה בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה, חמישה נושאים בתוכנית מוקדשים ללימוד במדעי הבין-תחומי של א"י ושני נושאים עוסקים בחינוך ציוני פטריוטי כלפי הארץ. ראו: לימודי ארץ ישראל - תוכנית בחירה לחטיבה העליונה בבית הספר הכללי 1993, עמ' 10.
28. לשם השוואה: בהקדמה לתוכנית הלימודים האחידה במולדת 1954 נכתב: "מטרת לימוד המולדת היא להשריש את הילדים בארץ ישראל, ארץ אבותינו, מולדת העם העברי, בה חודשה אחרי אלפיים שנות גלות - מדינת ישראל, והיא משמשת מחוז געגועים ושאיפה לכל עם ישראל באשר הוא שם... להקנות להם את ההכרה שהיא היא בית גידולנו הטבעי, הבסיס ליצירת תרבותנו הלאומית ברוח ובחומר..." משרד החינוך והתרבות, תוכנית הלימודים, ירושלים 1954.
29. תוכנית הלימודים בחטיבות הביניים ובתיכונים התאפיינו באותה מגמה. בסקר שערכה החוקרת אורית איכילוב בקרב מורים לאזרחות, המורים התבקשו לציין את חמשת הנושאים המודגשים והמוזנחים ביותר בתוכנית הלימודים. חמשת הנושאים שנמצאו מודגשים ביותר ע"י המורים הם: הממשלה ותפקידיה, שיטת הבחירות בישראל, בתי המשפט, ישראל כמדינת רווחה ובעיות יסוד בכלכלת ישראל. לעומת זאת, הנושאים המוזנחים ביותר הם: אהבת העם והארץ, קליטת עלייה, סובלנות, מיעוטים דתיים ולאומיים, כבוד לסמל לדגל ולהמנון, מיעוטים ויחסי יהודים-ערבים. מנתונים אלו ניתן ללמוד כי הידע הפורמלי הועבר אך המסר הערכי הוזנח. איכילוב, שם.

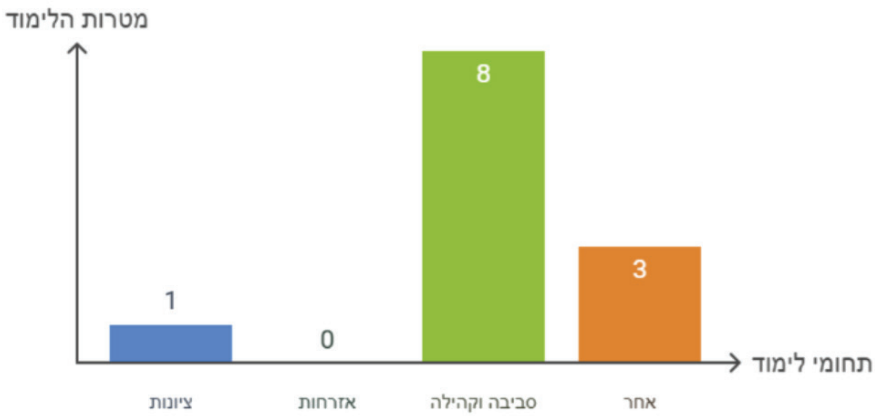
1979 תוכנית לימודים במולדת וחברה

ציונות: היסטוריה וגאוגרפיה, ערכים ציוניים והגשמה

אזרחות: דמוקרטיה, מוסדות השלטון, זכויות, רב-תרבותיות

סביבה וקהילה: איכות הסביבה, מעורבות חברתית

אחר: אוריינות פיננסית, אוריינות דיגיטאלית, כישורי למידה, דימוי עצמי



א.1.4 עיון בתוכנית הלימודים "מולדת וחברה"

התוכנית מבוססת על שתי שעות הוראה במשך שלוש שנים - ירידה ממסגרת השעות שהייתה מקובלת בתוכנית הקודמת. בנוסף, מטרות התוכנית והנושאים הנלמדים עברו תמורות משמעותיות. להלן מטרות התוכנית כפי שמופיעות בתוכנית הלימודים החדשה ובסדר בו נכתבו:[30]

מטרות התוכנית 'מולדת וחברה'

1. התלמיד ירכוש באופן הדרגתי ידע בסיסי על סביבתו האנושית ועל סביבתו הפיזית על היבטיו השונים.
2. התלמיד יכיר את סביבתו, כדי שיוכל להתמצא בה, לתפקד בה על פי צרכיו וליטול בה חלק פעיל
3. מתוך הבנה מתרחבת ומעמיקה ירכוש התלמיד מושגים ויחסים בסיסיים לגבי הסביבה האנושית ולגבי הסביבה הפיזית.

30. מתוך תוכנית הלימודים בלימודי המולדת והחברה לכיתות ב'-ד' בבית הספר הממלכתי והממ"ד, הוצאת המרכז לתוכניות לימודים, ירושלים תשל"ט.

4. התלמיד יראה ויבין קשרי גומלין בולטים בין תופעות משני התחומים האלה.

5. התלמיד יפתח את כושר ההסתכלות בסביבה ואת כושר ההבחנה בין הצדדים החיוביים שבסביבתו לבין הליקויים המתגלים בה.

6. התלמיד יפתח מיומנויות הדרושות לו בלימודי המולדת והחברה, ורבות מהן עשויות לתרום לו גם בלימודי מקצועות אחרים וגם בתחומי חיים שונים.

7. התלמיד יפתח את כושר הלמידה העצמית תוך פיתוח כישורים שכליים מגוונים ותוך לימוד ושליטה בטכניקות ובאמצעים הדרושים לו ללמידה זו.

8. התלמיד יהיה רגיש להיבטים האסתטיים של סביבתו האנושית והפיזית.

9. התלמיד יהיה מסוגל להפעיל את דמיונו כתגובה לגירויים מסביבתו.

10. התלמיד יפתח ראשית דימוי עצמי חיובי ויהיה מוכן להתייחס מתוך התחשבות, כבוד ואחריות לזולתו.

11. התלמיד יהיה ער להיבטים שונים של חברתו וסביבתו וירצה לתרום את חלקו לשיפור איכות החיים והסביבה.

12. התלמיד יכוון את התנהגותו תוך תחושת שותפות גורל עם עמו ואהבת ארצו-מולדתו.

13. התלמיד בחינוך הממלכתי-דתי יסגל לעצמו את יחס הקדושה לארץ ישראל ולעם ישראל.

מטרה מספר 12 מבין מטרות התוכנית עוסקת בפיתוח תודעה לאומית וציונית, ולמגזר הממלכתי דתי נוספה מטרה והיא סיגול יחס של קדושה לעם ישראל ולארץ ישראל. יש לציין כי שתי המטרות הללו אינן באות לידי ביטוי בפירוט תוכנית הלימודים עצמה. התוכנית נשארת נאמנה למסגרת הלימוד: מהמעגל האישי - היכרות עם הבית והמשפחה, ומשם יוצאת אל מעגלים נרחבים יותר - השכונה והיישוב.

גם בהקשר ההיסטורי קוצצו כנפיה של תוכנית הלימודים. בעבר למדו בה על הקשר ההיסטורי של עם ישראל עוד מימי התנ"ך, ואילו בתוכנית החדשה קום המדינה מתחיל את ציר הזמן או המאורעות הסמוכים לו.

אלא שלא כבעבר, התוכנית כמעט ואינה עוסקת במדינת ישראל או בארץ ישראל, והתלמידים אינם נדרשים להכיר את חבלי הארץ השונים ולהתמצא במאפייניהם. גם בהקשר ההיסטורי קוצצו כנפיה של תוכנית הלימודים. בעבר למדו בה על הקשר ההיסטורי של עם ישראל עוד מימי התנ"ך, ואילו בתוכנית החדשה קום המדינה מתחיל את ציר הזמן או המאורעות הסמוכים לו.

התוכנית מעודדת את הצוות החינוכי לצאת עם התלמידים לסיורים כדי "ליצור יחס של מעורבות ונכונות לעשות למען שיפור איכות הסביבה וכדי לטפח את הרגשת הקשר והשייכות למקום": בשונה מהתוכניות הקודמות שעסקו בביסוס הקשר בין עם ישראל למולדתו, התוכנית החדשה מסתפקת בפיתוח איכפתיות לאיכות הסביבה ולאסתטיקה

מתוך שותפות גורל.

בתוכנית לימודים זו הוקדש מקום להיכרות עם מושגים בתחום איכות הסביבה והכלכלה, כך למשל לומדים התלמידים על קביעת סדר עדיפויות כלכלי, התמודדות עם משאבים פיזיים וכלכליים מוגבלים, חשיבות ההתמחות ועוד.[31]

ביטוי להלך הרוח שרווח במשרד החינוך בשנות השמונים והתשעים בהן נלמדה תוכנית זו, ניתן למצוא בחוזרי מנכ"ל שהתפרסמו באותן שנים. כך למשל בזמן כהונתו של שר החינוך יצחק נבון ממפלגת מערך (העבודה), פורסם בשנת 1985-תשמ"ה חוזר מנכ"ל מקיף המכריז על הדמוקרטיה כנושא המרכזי במערכת החינוך לשנים 1986-תשמ"ו, 1987-תשמ"ז. וכך מופיע בחוזר:

"מערכת החינוך נקראת לפעולה חינוכית מקיפה, מעמיקה ומתמדת לביצור הדמוקרטיה בחינוכנו... ההתמודדות החינוכית בנושא זה היא מבחן מוסרי לעם ישראל, שידע בתולדותיו רדיפות, גירושים, שנאה ואפליה וחתר תמיד לצדק, לשוויון להומניזם ולשלום. משרדנו מעודד לדמוקרטיה, חינוך פוליטי ומעורבות תלמידים בחיי החברה והמדינה... יש לאפשר ייצוג לדעות השונות הקיימות בחברה הישראלית, בתנאי שהן מובעות בצורה תרבותית ואינן נוגדות את חוקי המדינה".[32]

החוזר מנסח שני מרכיבים בבסיס החינוך: העיקרון האוניברסלי המוגדר כ"התייחסות אל האדם כאל מוקד התהליך החברתי", והעיקרון הלאומי-פרטיקולרי המבטא את "מערכת הערכים התרבותית-לאומית, היהודית-ציונית". החוזר קובע כי מתקיים מתח בין שני העקרונות האלה, והחוזר מכפיף בצורה ברורה את העיקרון הלאומי-פרטיקולרי לעיקרון הדמוקרטי-אוניברסלי וקובע כי במקרה של התנגשות בין שני העקרונות: "זכויות האזרח הנובעות מעקרונות היסוד של הדמוקרטיה וההליכים הדמוקרטיים הם המכריעים, ויש לנהוג על פיהם".[33]

חוזר המנכ"ל ביטא מדיניות חדשה בהשוואה לעשורים הראשונים של המדינה וקל וחומר בהשוואה לתקופת היישוב. בעידן היישוב לא עלה כלל על הדעת מתח בין היסוד האוניברסלי ליסוד הלאומי, התפיסה הייתה כי הלאומיות היהודית-ישראלית מהווה ביטוי לערכים אוניברסליים ובוודאי לא נתפסה כסותרת אותם.

חוזר המנכ"ל בחר להעמיד את ערכי הלאום והאוניברסליות כחלוקים זה על זה, בחר להעדיף ערך אחד על פני משנהו וטען כי מערכת החינוך צריכה לסדר את סולם הערכים החינוכי באופן אחר מזה שהיה מקובל בעבר.

א.5 תשס"ג-2002, תוכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות'

תוכנית הלימודים שפורסמה בתשס"ג-2002, אינה תוכנית ב'מולדת' כפי שלמדו עד שנות השבעים של המאה הקודמת, גם אין זו תוכנית לימודים ב'מולדת וחברה' כפי שלימדו משנת 1979 ואילך.

31. שם, ע' 18-19.
32. חוזר מנכ"ל מיוחד, משרד החינוך, תשמ"ה, עמ' 1-2.
33. שם, עמ' 4.

תחום הדעת החדש שהוטמע במערכת החינוך הוא: 'מולדת חברה ואזרחות'. התוכנית מיועדת לתלמידי מערכת החינוך בכיתות ב'-ד' בבתי הספר הממלכתי, הממלכתי דתי, הערבי והדרוזי.

זו למעשה התוכנית הראשונה בתחום הדעת הזה שאינה פונה לתלמידים דוברי העברית בלבד, אלא לכלל התלמידים דוברי העברית והערבית בארץ כאחד. מודגש בפתח התוכנית כי "התוכנית אמורה להוות **מכנה משותף לכלל הלומדים**, יחד עם זאת היא תוכנית **מודולרית וגמישה המאפשרת ביטוי לייחודיות של קבוצות אוכלוסייה שונות בחברה הישראלית**".[34] יצירת ערכים משותפים לחברה היהודית, הדרוזית והערבית היא העיקרון המנחה הראשון בתוכנית לימודים זו,[35] זאת בניגוד לתוכניות שקדמו לה אשר היו מיועדות לתלמיד העברי ועסקו במכנה המשותף ובערכים הלאומים, החברתיים וההיסטוריים של העם היהודי.

התוכנית נלמדת בהיקף של 3 שעות שבועיות למשך שלוש שנים בכיתות ב'-ד', והיא תוכנית חובה בכל בתי הספר בארץ בכל המגזרים. יש לציין כי התוכנית יצאה כאשר היא אינה מלווה בספרי לימוד, מתוך מחשבה כי המורים ילמדו את התוכנית באופן עצמאי, דבר שעורר קשיים בקרב המורים ומנהלי בתי הספר.[36] בתוכנית צוין כי היא שואבת את מקורותיה מדו"ח קרמניצר[37] ומתוכניות לימוד קודמות של משרד החינוך.

התוכנית בנויה משלושה צירי אורך הנלמדים בספירליות מדי שנה בהיבטים משתנים:

1. לחיות בסביבות משתנות.
2. אנחנו אזרחים במדינת ישראל.
3. משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל - יהודים, ערבים ודרוזים.

כותבי התוכנית מתארים את הצורך בכתיבת תוכנית לימודים חדשה, ומסבירים כי "במהלך השנים חלו שינויים ומגמות בשלושה מישורים שחייבו את שכתוב התוכנית:

א. שינויים תרבותיים, חברתיים וכלכליים בחברה הישראלית - קליטת עלייה, מאמצים לקידום תהליך השלום בין ישראל לשכנותיה, תפיסות אידיאולוגיות שונות בישראל, פערים חברתיים בין מרכז לפריפריה והצורך בהידברות ללא אלימות. מחברי התוכנית מסבירים כי יש צורך בתוכנית לימודים חדשה בשל גיבוש של תפיסות אידיאולוגיות חדשות בקבוצות אוכלוסייה שונות בישראל, ההשפעות הבין לאומיות וה"התמערבות" בחברה הישראלית המשפיעה על חיפוש דרכים למימוש עצמי של היחיד, תוך התייחסות שונה לסדרי העדיפויות לגבי ערכים ונורמות התנהגותיות.[38]

---

34. משרד החינוך, תוכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, ירושלים תשס"ג-2002, עמ' 5. ההדגשות במקור.
35. שם, עמ' 25.
36. המזכירות הפדגוגית ומכון הנרייטה סאלד, תוכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' - עמדות ותגובות בשלוש מסגרות למידה, ירושלים 2006.. https://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/DochotMechkarim/moledet.pdf
37. דו"ח ועדת קרמניצר: 'להיות אזרחים - חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל', פברואר 1996, הוא דין וחשבון שהגישה ועדה בראשות פרופסור מרדכי קרמניצר, אשר התמנתה על ידי שר החינוך התרבות והספורט אמנון רובינשטיין, כדי לפתח תוכנית "להנחלת האזרחות לתלמידים כיסוד ערכי והתנהגותי משותף לכל אזרחי המדינה". הדו"ח הגדיר את מטרות החינוך האזרחי כרב-תכליתיות: "הקניית ידע, הבנה ויכולת ניתוח, שיפוט והכרעה בשאלות חברתיות ופוליטיות, הפנמה של ערכי המדינה, יצירת מחויבות למשטר הדמוקרטי ונכונות להגן עליו, מסוגלות ורצון להיות אזרח פעיל, מעורב ואחראי" (סעיף 4, עמ' 10). הדו"ח השפיע על תוכניות הלימוד ובכלל זה על התוכנית להוראת 'מולדת חברה ואזרחות' אשר הדגישה את היסוד האזרחי ואת המחויבות של אזרחי ישראל כולם לשלטון הדמוקרטי.
38. ראו הערה 36, עמ' 8.

ב. הצורך בשכתוב התוכנית הקודמת, נובע לדברי המחברים גם **משינויים בתפיסות דידקטיות**, הנגזרות מהמחקר הפסיכו-חינוכי העדכני **ומשינויים בתפיסות ערכיות-חינוכיות של מערכת החינוך במדינת ישראל**.[39]

ג. שינויים בתפיסת מבנה הדעת של תחומי הדעת הבונים את התוכנית. בהתאם למחקרים שהתפרסמו בארץ ובעולם בתחומי הגיאוגרפיה, אקולוגיה, אזרחות, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה והיסטוריה.

מחברי התוכנית מעידים כי התפיסות האידיאולוגיות והחתירה לשלום אזורי השפיעו על גיבוש תוכנית הלימודים,[40] זאת לצד התעוררות המגמה לחיזוק המימוש העצמי ברוח המערב שגרמה לשינוי סדרי העדיפויות והנורמות אליהם התוכנית באה לחנך, וזאת בנוסף לחידושים בעולם הפדגוגי והמחקרי.[41]

א. 1.5 עיון בתוכנית הלימודים 'מולדת חברה ואזרחות' שהתפרסמה בתשס"ג-2002

תוכנית הלימודים מיועדת להוראה בהיקף של 3 שעות שבועיות מכיתה ב' ועד ד'. נוסף לתוכנית תחום הדעת 'אזרחות' שלא נלמד עד כה, וכפי שנראה, תחום זה דומיננטי בתוכנית הלימודים.

מטרות העל של התוכנית:[42]

1. התלמידים יהיו מודעים לעובדה שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית.
2. התלמידים יכירו בעובדה כי מדינת ישראל היא מדינתו היחידה של העם היהודי, ובה הם ממשים את זכותם לקיים מדינה עצמאית לאור ערכי היהדות והציונות ולקחי השואה באירופה.
3. התלמידים יבינו שכמדינה יהודית ודמוקרטית, מחויבת ישראל להגן על זכויות האדם; על קדושת החיים; על כבוד האדם; על חופש הביטוי והזכות לקבל מידע; על שוויון זכויות ושוויון הזדמנויות - מעמד שווה לכל אזרחיה - היהודים הערבים והדרוזים, ועל זכותם לטפח את מורשתם וזהותם התרבותית, הדתית והלאומית.
4. התלמידים יהיו מודעים לעובדה שהחברה בישראל מורכבת מקבוצות על בסיס דתי, לאומי, עדתי, אידיאולוגי ומעמדי, ולכל אחת מהן יש מורשת תרבותית ייחודית, וכמו כן יהיו מודעים לעובדה שהפרטים המשתייכים לקבוצה מסוימת מזדהים עם ערכיה, תוך היותם מחויבים לחוקי מדינת ישראל.
5. התלמידים יטפחו תחושת שייכות וקשר למדינת ישראל ולארץ ישראל - לנופיה, לאתריה, לתושביה - לתרבותם ולאמונתם ולעברה תוך יצירת קשר בלתי אמצעי שיעורר חוויה לימודית ורגשית.

---

39. שם, ההדגשות מופיעות במקור.
40. התוכנית הושקה כעשור לאחר חתימת הסכמי אוסלו, בשנה בה פרצה האינתיפאדה השנייה.
41. יש לציין כי בין השנים 1999-2001 שר החינוך מטעם מפלגת מרצ היה השר יוסי שריד, ובין השנים 2001-2003 כיהנה השרה לימור לבנת ממפלגת הליכוד.
42. משרד החינוך, תוכנית הלימודים ב'מולדת חברה ואזרחות' 2002, עמ' 17. לצד מטרות העל מפורטות מטרות נלוות, ראו במקור.

6. התלמידים יבינו שהחברה יצרה ארגונים ומוסדות שמטרתם לספק את צרכי הפרטים, את צרכי הקבוצות החברתיות השונות ואת צרכי החברה בכללותה.
7. התלמידים יהיו מודעים למקומו של היחיד במסגרת החברתית ולזיקה שלו לחברה, וכן למחויבות ולאחריות שיש לו כלפיה וכלפי יחידים בה.
8. התלמידים יכירו סיפורים מתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל וסיפורים מתולדות היישובים הערביים והדרוזים בארץ ישראל.
9. התלמידים יבינו את המשמעות של קשרי הגומלין ושל השפעות הגומלין בין האדם לבין הסביבות שבהן הוא חי.
10. התלמידים יכירו את סביבתם כדי שיוכלו להתמצא ולהשתלב בה, לתפקד בה על פי צרכיהם, וליטול בה חלק פעיל תוך נכונות לתרום לקידומה.
11. התלמידים יבינו ששמירה על הסביבה היא מחויבות של האדם.

התוכנית החדשה הפכה לראשונה לתוכנית לימודים דו-לאומית הפונה לתלמידים יהודים וערבים כאחד

התוכנית החדשה אשר כאמור לראשונה הפכה לתוכנית לימודים דו לאומית הפונה לתלמידים יהודים וערבים כאחד, מדגישה את המכנה המשותף הרחב לכל אזרחי ישראל, ועם זאת מדגישה שמדינת ישראל היא מדינתו היחידה של העם היהודי. עיון במטרות המקצוע מלמד כי לא נותר זכר ל"מולדת" והיא כלל אינה מופיעה. המולדת הפכה למדינה, הזהות הלאומית הופכת לזהות אזרחית. התוכנית מדגישה את סוגיית הפגיעה בזכויותיהם של קבוצות או פרטים בחברה ועוסקת בחוסר שוויון הזדמנויות. התוכנית מחדשת את הסיורים באתרים ובנופים בארץ ומעודדת מפגש עם אנשים מרקעים שונים. היא גם עוסקת בדמוקרטיה ובסמכותם של נבחרי הציבור לחוקק חוקים המחייבים את האזרחים כולם, ועוסקת בשמירה על איכות הסביבה ובטיפוחה אל מול קידמה ובנייה.

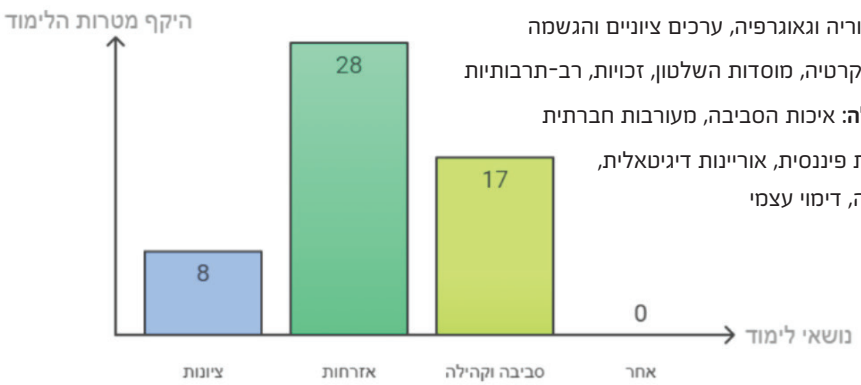
2002 פילוח מטרות תוכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות

ציונות: היסטוריה וגאוגרפיה, ערכים ציוניים והגשמה

אזרחות: דמוקרטיה, מוסדות השלטון, זכויות, רב-תרבותיות

סביבה וקהילה: איכות הסביבה, מעורבות חברתית

אחר: אוריינות פיננסית, אוריינות דיגיטאלית, כישורי למידה, דימוי עצמי



הצעת רצף ההוראה מחלקת את התכנים הנלמדים לחטיבות הבאות:[43]

תוכנית הלימודים לכיתה ב':

1. זהות אישית: אני. זהות חברתית: משפחתי. היחידה כוללת לימוד בנושאים: זהות אישית וזהות חברתית, מימוש עצמי, התא המשפחתי כמערכת חברתית, מקום הפרט במערכת החברתית, מערכת הקשרים במשפחה.
2. שינויים בתא המשפחתי ובבית המגורים - איך חיים ביחד? היחידה כללת לימוד בנושאים: התאמת הבית לצרכי המשפחה, שינויים במשפחה ובבית, מחלוקות ומתחים, התמודדות עם בעיות, זכויות הילד, איך ראוי להתנהג במשפחה?
3. אני ואחרים - קשרי גומלין. היחידה כוללת לימוד בנושאים: קליטת חברים חדשים והתנהגות בקבוצות חברים.
4. אנחנו שומרים על החוקים. היחידה כוללת לימוד בנושאים: המשותף למי שחי בישראל, החובות של כל מי שחי בישראל, אכיפת חוקים.
5. תופעות ושינויים בסביבת בית המגורים. היחידה כוללת לימוד בנושאים: שינויים בסביבה במרחב הקרוב, התמודדות עם שינויים ודרכים לפתרון.

תוכנית הלימודים לכיתה ג'

1. אני וזולתי - התנהגות בקבוצת שייכות, קבלת החלטות ויישומן ללא נקיטת אמצעי אלימות.
2. זכויות וחובות לכל מי שחי במדינת ישראל: מי הם האחרים במדינת ישראל? המשותף לכל האזרחים בארץ, זכויות האזרחים, זכויות הילד וחובות האזרחים.
3. מערכות חברתיות בבית הספר: חברת הילדים כמערכת חברתית, קשרי גומלין בין הפרט לסביבה, התנדבות ילדים בבית הספר ובקהילה.
4. שמירה על החוקים בסביבת החיים של הלומדים: חוקי תעבורה, לשם מה יש חוקים? קיומם ואכיפתם.
5. קשרי גומלין בין ארגונים מוסדיים לתושבים בסביבה הקרובה: תופעות בסביבה בהקשר לנוף הבנוי, ארגונים מוסדיים המסדירים את חיי החברה, זכויות וחובות של מקבלי ונותני השירות.
6. התמודדות עם שינויים, בעיות ומחלוקות בסביבות החיים: שינויים באזור המגורים הקרוב, התמודדות עם שינויים ועם בעיות הנגרמות כתוצאה מהם, מחלוקות בין קבוצות שונות.

43. שם, עמ' 7-9.

7. התנהגות בתחום הכלכלי והחברתי: התמודדות עם רצונות, מגבלות והעדפות.

8. א (לבתי ספר דוברי עברית) משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל - העליות לארץ והקמת המדינה בסיפורים, בזמן וביצירה האומנותית: סיפורי הקמת המדינה, סיפורי משפחות המייצגים את תולדות היישוב בארץ לאורך זמן, סיפורי אתרים ויישובים בזיקה לעליות ולהקמת המדינה.

8.ב (לבתי ספר דוברי ערבית) משפחות ויישובים ערביים/דרוזים בראי תולדות ארץ ישראל. סיפורים ועדויות על אורח החיים ביישוב של הלומדים בימי השלטון העות'מני: תולדות היישוב שבו חיים התלמידים.

תוכנית הלימודים לכיתה ד'

1. היישוב שלנו בעבר ובהווה: תולדות היישוב בימי המנדט הבריטי כולל קריאת מפה יישובית.

2. אנחנו והאחרים ביישוב ובסביבתו: מי אנחנו, מי האחרים ומה משותף לנו? הזכויות והחובות שיש לכל מי שחי בישראל, זכויות הילד.

3. קשרי גומלי בין התושבים לרשויות ולארגונים מוסדיים: מבנה ותפקוד הרשות המקומית, חוקים ואכיפתם, איכות השירות של עובדי ציבור, התנדבות למען הקהילה.

4. התמודדות הפרטים והחברה עם שינויים ומחלוקות: שינויים בתחום התעסוקה ובהכשרה המקצועית, התמודדות עם סוגיות שנגזרות ממחלוקות, איך ראוי להתנהג כאזרחים במדינת ישראל?

5. אירועים בישוב ובסביבה הקרובה, סיפורי אתרים ויישובים ואישים מהסביבה הקרובה.

המלחמה בשנת 1948-1949,[44] החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל.

החיים ביישובים היהודים, הערביים והדרוזים בתקופת הקמת מדינת ישראל, החיים בישראל בעשורים הראשונים להקמתה.

תוכנית הלימודים שהתפרסמה בשנת 2002 התחדשה בהיבט אזרחי המתבטא בחינוך לסובלנות, דמוקרטיה, ושמירה על זכויות הפרט והקבוצות.

תוכנית הלימודים שהתפרסמה בשנת 2002 התחדשה בהיבט אזרחי המתבטא בחינוך לסובלנות, דמוקרטיה, ושמירה על זכויות הפרט והקבוצות. תוכנית המאמצת את הנרטיבים של המגזרים השונים בחברה הישראלית ומעודדת את ההיכרות עם קבוצות שונות, תוך קבלת התרבות והרגשות הלאומיים השונים החיים בכפיפה אחת בישראל. התוכנית חוזרת ומדגישה את חשיבות שמירת החוק אשר חוקקו נבחרי העם והציות לו.

44. 'מלחמת העצמאות' מכונה בתוכנית הלימודים לעיתים 'מלחמת העצמאות' ולעיתים 'מלחמת 1948-1949'. הדבר נובע מהצורך לכנות את המלחמה בשם שמבטא את הנרטיבים השונים ביחס לאותה מלחמה, בבתי הספר השונים בהם התוכנית נלמדת. ראו בתוכנית הלמודים ב'מולדת חברה ואזרחות' 2002 עמ' 150, בסעיף שכותרתו: 'מודולה ג': המלחמה בשנים 1948-1949, אירועים ביישוב ובארץ'. סעיף זה מציע תוכן הוראה שמתאים לנרטיב הערבי.

יש לציין כי מגמות אלה באו לידי ביטוי בצעדים נוספים שמשרד החינוך אימץ. בשנת 2009, המליצה ועדת סלומון-עיסאווי על גיבוש מדיניות ממלכתית בנושא החינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים, לרבות הצבת הנושא כיעד כלל-משרדי.

בשנת 2013: 'האחר הוא אני'. הושק מהלך חינוכי רב-שנתי ליצירת חברת מופת המושתתת על ערכים אוניברסליים, דמוקרטיים, שוויוניים, הומניסטיים ויהודיים ועל הדגשת המכנה המשותף בחברה הישראלית.

6.א תוכנית הלימודים הנוכחית 2021-2022 תשפ"ב ואילך

תוכנית הלימודים 'מולדת חברה ואזרחות' מיועדת כקודמתה לתלמידי מערכת החינוך בכיתות ב'-ד' בכלל בתי הספר היסודיים-יהודיים (ממלכתי וממלכתי דתי), ערביים ודרוזים. תוכנית הלימודים מיועדת לשתי שעות הוראה שבועיות, הפחתה של שעה שבועית בהשוואה לתוכנית שקדמה לה. מחברי התוכנית מבארים את הגורמים לעדכון התוכנית וכותבים כי השינויים נבעו מכמה סיבות:

- הצורך לשלב נושאים חדשים ולעדכן נושאים קיימים, בהתאם להתפתחות בתחומי הדעת.
- הצורך להטמיע בתוכנית את מדיניות המשרד בקשר לדמות הבוגר, פיתוח לומד עצמאי והכשרתו למיומנויות המאה ה-21 המוקדמות.
- הצורך להציג את אופן השילוב של אמצעי ההוראה המעודכנים ויצירת סביבה לימודית המקדמת אוריינות דיגיטלית.
- הצורך להעמיק את העיסוק בנושא המולדת באמצעות הכרת המרחב הישראלי, בדגש על יחסי אדם, חברה וסביבה.
- הקושי ביישום הוראה בין-תחומית בתוכנית הקיימת, בשל המבנה המורכב שלה.

בפתח התוכנית, כותבים מחבריה: "התוכנית בנויה על שתי אבני יסוד: היא מציבה מכנה משותף לכלל הלומדים, אך מאפשרת ביטוי לייחודיות של קבוצות האוכלוסייה השונות בחברה הישראלית".[45] ואכן, חברי ועדת הכתיבה מייצגים פנים שונות של החברה בישראל ומגיעים מהמגזרים השונים. התוכנית החדשה "תאפשר ללומד לגבש את זהותו לא רק ביחס לקבוצת השייכות הראשונית שלו, אלא גם ביחס לכלל אזרחי ישראל".[46] בפרוס שנת 2000 התגבשה התפיסה כי לא די לחנך את התלמידים במקצוע המולדת לקבוצת השייכות העברית, וכי יש לגבש את זהותם ביחס לכלל אזרחי ישראל ביתר שאת.

בפרוס שנת 2000 התגבשה התפיסה כי לא די לחנך את התלמידים במקצוע המולדת לקבוצת השייכות העברית, וכי יש לגבש את זהותם ביחס לכלל אזרחי ישראל ביתר שאת.

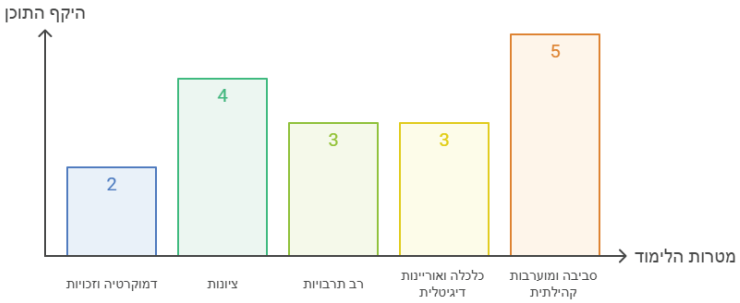
45. תוכנית הלימודים 2021, משרד החינוך, עמ' 3.
46. שם, עמ' 6.

מטרות העל של התוכנית 'מולדת חברה ואזרחות' 2021-2022 הן:

1. לטפח קשר, זיקה ואהבה לארץ על בסיס ידע ומיומנויות, מתוך מודעות, סקרנות ורגישות לסביבה הקרובה והרחוקה.
2. להכיר במשותף ובשונות בחברה, לכבד, ולקיים דיאלוג עם השונה.
3. לטפח חוש ביקורת ומודעות אזרחית, ולנהוג על פי ערכיה של המדינה כמדינה יהודית דמוקרטית.

התוכנית החדשה כוללת מספר שינויים ועדכונים בהשוואה לתוכנית הקודמת משנת 2002:

- עדכון תכנים ומיומנויות: התוכנית החדשה כוללת תכנים ומיומנויות מעודכנים בכל שכבות הגיל, בהתאם להתפתחויות בתחומי הדעת השונים.
- שילוב נושאים חדשים: התוכנית החדשה משלבת נושאים חדשים כמו חינוך פיננסי ואוריינות דיגיטלית, אשר לא נכללו בתוכנית הקודמת.
- התאמה למיומנויות המאה ה-21: התוכנית החדשה שמה דגש על פיתוח לומד עצמאי והכשרתו למיומנויות המאה ה-21, כולל שימוש באמצעי הוראה מעודכנים.
- העמקת העיסוק בנושא המולדת: התוכנית החדשה מעמיקה את העיסוק בנושא המולדת באמצעות הכרת המרחב הישראלי ויחסי אדם, חברה וסביבה.
- פשטות ביישום הוראה בין-תחומית: התוכנית החדשה מציגה מבנה פשוט יותר ליישום הוראה בין-תחומית, בניגוד למבנה המורכב של התוכנית הקודמת.



מטרות תכנית הלימודים במקצוע:מולדת חברה ואזרחות 2021

מטרות התוכנית ותקציר הנלמד בכיתות ב'

הנושא הנלמד: אני ומשפחתי בבית ובסביבה הקרובה[47]

התלמיד:

1. יכיר את ביתו ויבין שהוא מרכיב משמעותי בהבניית הזהות והשייכות האישית שלו למקום.
2. יבחן את השינויים בביתו ובמרחב הקרוב אליו לאורך זמן, יבין את הסיבות לשינויים, את הדילמות ששינויים אלה מציבים, ואת משמעותם לחייו ולחיי משפחתו.
3. יכיר את סיפור משפחתו ואת סיפורן של משפחות אחרות בסביבתו הקרובה כבסיס לזיהוי קבוצות השייכות שלו לחברה ולמולדת.
4. יכיר מושגי יסוד בשיח הכלכלי המשפחתי, ויפתח מודעות לצרכנות נבונה תוך הבנת ערך האחריות.
5. יבין שחוקים, כללים והסכמות מסדירים את התנהגות האדם בחברה, וישאף לפתור מחלוקות בדרכי שלום.
6. יבין את חלקו ואת אחריותו בשמירה על הבית ועל הסביבה.

בכיתה ב' לומדים התלמידים על סוגי בתים (בנין, בית, אוהל וכו'), על שינויים בבית ובסביבה הקרובה, יחס לתלמידים חדשים שמגיעים לכיתה, התא המשפחתי, כיבוד הורים וכבוד הילד, התנהגות כלכלית במשפחה ובסביבה (מזומן, כרטיס אשראי, דמי כיס וכד'), תולדות המשפחה שלי.

מטרות התוכנית ותקציר הנלמד בכיתות ג'

הנושא הנלמד: היישוב שלי ויישובים אחרים במדינת ישראל

התלמיד:

1. יבחן את יחסי הגומלין בין המרכיבים הפיזיים והאנושיים ביישוב ובמרחב הקרוב, ויבין כי הם מרכיב משמעותי בהבניית הזהות והשייכות האישית שלו למקום.
2. יזהה את השינויים ביישוב ובמרחב הקרוב לאורך זמן. הוא ידע להסביר את הסיבות לשינויים, את השפעתם על התושבים ביישוב ואת הדילמות שהשינויים מציבים.
3. יכיר את סיפור היישוב, את סביבתו ואת האוכלוסייה שבו כבסיס לזיהוי קבוצות השייכות והגדרת שייכותו לחברה ולמולדת, תוך טיפוח כבוד וסובלנות למגוון האוכלוסיות ביישוב.
4. יכיר את סיפורי הראשונים כחלק מבניית הסיפור האישי והסיפור הקולקטיבי וכחלק מבניית הזהות האישית והחברתית.
5. יבין שהרשות המקומית פועלת על פי ערכים ועקרונות דמוקרטיים ויתנהג לאורם.

47. התוכנית מציבה מטרות על המופיעות בעמודים 8–9 שם. בחרנו להתמקד במטרות שמהן נגזרת תוכנית הלימודים הלכה למעשה.

6. יכיר את החוקים, את הכללים, את ההסכמות ואת המוסדות המסדירים את אורח החיים ביישוב.

7. יכיר מושגי יסוד בכלכלת הרשות המקומית ויבין את השפעתם על היישוב ועל תושביו.

8. יבין את חשיבות השמירה על הסביבה ביישוב ובמרחב הקרוב ואת אחריותו על מרחבים אלה.

בכיתה ג' לומדים התלמידים על מבני ציבור, שכונות, שינויים באזורי המגורים, שירותי הרשות המקומית, התנהלות כלכלית של הרשות, קשרי הגומלין שבין הרשות לתושבים, מתי הוקם היישוב ומהם האירועים המשמעותיים שהתרחשו בו, וחשיבות השמירה על סביבה נקיה. התלמידים לומדים על קבוצות חברתיות שונות באזור מגוריהם, אוכלוסיות שונות לפי מגוון אתני (דרוזים, בדואים, יהודים ומוסלמים).

לתלמידים בחברה היהודית (ממלכתי וממ"ד) מוצע לבחור לעסוק בחלק מן הנושאים הבאים: יישובים ראשונים בתקופת החלוצים, עליות לארץ ישראל, הצהרת בלפור, ההגנה והמחתרות, ויחסים בקהילות מעורבות של יהודים ושאינם יהודים. מוצע למורים ללמד על מנהיגים כדוגמת: הרצל, אליעזר בן יהודה, הרב קוק, חיים ויצמן, הברון רוטשילד, רחל, הנרייטה סאלד ומניה שוחט.

לתלמידים דוברי הערבית מוצע ללמד על ערים ערביות, יחסי יהודים וערבים בערים מעורבות, ויחסים עם השלטון העות'מני והשלטון הבריטי.

מטרות התוכנית ותקציר הנלמד בכיתות ד'

הנושא הנלמד: המדינה שלי

התלמיד:

1. יכיר את נופיה המגוונים של הארץ, יזהה את מרכיביה הפיזיים והאנושיים של המדינה בגבולותיה ויבין את יחסי הגומלין בין האדם לטבע כמסד להבניית הזהות והשייכות למדינה.

2. יבחן שינויים במדינה לאורך זמן. ידע להסביר את הסיבות לשינויים, את הדילמות שהם מציבים, ואת משמעותם ללומד כחלק מהיותו אזרח לעתיד במדינה.

3. יכיר את סיפור הקמת מדינת ישראל והתפתחותה, את סיפורן של האוכלוסיות ומגוון הקבוצות בה, ויעמוד על המשותף ועל השונה ביניהן על בסיס כבוד וקבלת האחר.

4. יבין שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית ופועלת על פי ערכים אלה, ויתנהג לאורם.

5. יכיר את תפקידיהן של רשויות השלטון, המסדירות את התנהגות הממשל והאזרחים במדינה, ויבין כי הן פועלות לפי ערכים דמוקרטיים.

6. יטפח ערכי כבוד לטבע ולנוף הארץ ויגביר את המודעות לשמירה על הסביבה.

בכיתות ד' התלמידים לומדים להכיר את גבולות מדינת ישראל, מכירים את נופי הארץ ותופעת פיזיות מרכזיות בה, לומדים על ההצבעה באו"ם ב-כ"ט בנובמבר, ועל המציאות לאחר מלחמת העצמאות

בחברה היהודית, הערבית והדרוזית.

הדגשים המרכזיים הנלמדים בחברות השונות:

בחברה היהודית: החשיבות של הקמת מדינה לעם היהודי.

בחברה הערבית: תקופת הממשל הצבאי והשינויים הכלכליים והחברתיים לאחר ביטולו בשנת 1966.

בחברה הדרוזית: האישים שהובילו את היוזמה להשתלבות העדה בחיי המדינה, בצה"ל, בשירות בכוחות הביטחון ובמוסדות המדינה.

כמו כן, התלמידים לומדים על אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: ישראל היא מדינתו של העם היהודי, והיא מחויבת לשוויון לכל האזרחים. ביטויים להיבט היהודי במרחב הציבורי: סמלי המדינה, עיר הבירה - ירושלים, דגל, שפה, המנון ומועדים לאומיים.

היקף השעות הנלמדות בתוכנית הנוכחית תשפ"ה 2025-2024

בשנת הלימודים תשפ"ה (**2025-2024**), במסמך ארגון הלמידה שהפיץ משרד החינוך, הוגדר מיקוד תוכנית הלימודים כך: "תוכנית הלימודים במקצועות מורשת, חברה ורוח - תנ"ך, תרבות יהודית ישראלית, מולדת, חברה ואזרחות, גיאוגרפיה, אדם וסביבה והיסטוריה - בנויה בצורה המאפשרת גמישות. פרקי החובה הוגדרו בהיקף של 70% ופרקי הבחירה הוגדרו בהיקף של 30%. בית הספר רשאי לבחור ללמד נושאים מתוך ה־30% שהוגדרו כרשות או תכנים אחרים במקצועות מורשת, חברה ורוח לפי בחירתו"[48].

כלומר, אשכול המקצועות 'אוריינות שפתית, מורשת, חברה ורוח' כוללת תחומים מגוונים ומוקדשות להם שעות הוראה כוללות כאשכול. אין שעה מוגדרת ומחייבת להוראת מקצוע המולדת באף אחד מן המגזרים. הנהלת בית הספר יכולה להחליט אלו תחומי דעת ללמד כל השנה, אלו ללמד רק בתקופות מסוימות בשנה, ואלו מקצועות לא ללמד כלל, זאת למעט מקצועות מתוך אשכול האוריינות אותם המשרד החינוך מחייב ללמד, מקצועות המסומנים להלן בסימון כחול.

אין שעה מוגדרת ומחייבת להוראת מקצוע המולדת באף אחד מן המגזרים. הנהלת בית הספר יכולה להחליט אלו תחומי דעת ללמד כל השנה, אלו ללמד רק בתקופות מסוימות בשנה, ואלו מקצועות לא ללמד כלל

48. עמ' 5

להלן טבלה ובה מספר השעות המוקדשות לתחום האוריינות השפתית בכל ארבעת המגזרים:

פיקוח	מקצועות הלימוד בכחול מסומנים מקצועות החובה	כיתה ב'	כיתה ג'	כיתה ד'	כיתה ה'	כיתה ו'	כיתה ז'
ממלכתי-יהודי	שפת אם עברית וספרות תנ"ך (ב-ו) מולדת חברה ואזרחות (ב-ד) תרבות יהודית ישראלית (ב-ו) היסטוריה (ו) גיאוגרפיה (ה-ו)	10	11	12	10	10	10
ממלכתי-דתי (חמ"ד)	שפת אם עברית וספרות מולדת חברה ואזרחות (ב-ד) היסטוריה (ו) גיאוגרפיה (ה-ו)	8	8	8	7	7	7
החברה הערבית והבדואית	שפת אם ערבית וספרות מולדת חברה ואזרחות (ב-ד) דת ומורשת האסלאם/נצרות (ב-ו) היסטוריה (ו) גיאוגרפיה (ה-ו)	10	11	12	10	10	10
החברה הדרוזית	שפת אם ערבית וספרות מולדת חברה ואזרחות (ב-ד) מורשת דרוזית (ב-ו) היסטוריה (ו) גיאוגרפיה (ה-ו)	10	11	11	10	10	10

התוכנית הנלמדת משנת 2021 והלאה היא תוכנית דו-לאומית בהיקף הוראה של שעתיים שבועיות, אם כי אין מידע ברור אודות היקף השעות הנלמדות בתחום 'מולדת חברה ואזרחות' בפועל, אין פיקוח הערכה או מדידה ביחס למקצוע זה. התוכנית בנויה באופן בהיר ונוח לשימוש בהשוואה לקודמתה ועוסקת בתחומים הנוגעים למולדת, חברה ואזרחות גם יחד.

התפתחות תוכניות הלימודים במולדת

תוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה במולדת
1953- 1979
חינוך לזהות לאומית ואהבת המולדת
היכרות מעמיקה עם חבלי הארץ
תכנית לתלמידים דוברי העברית

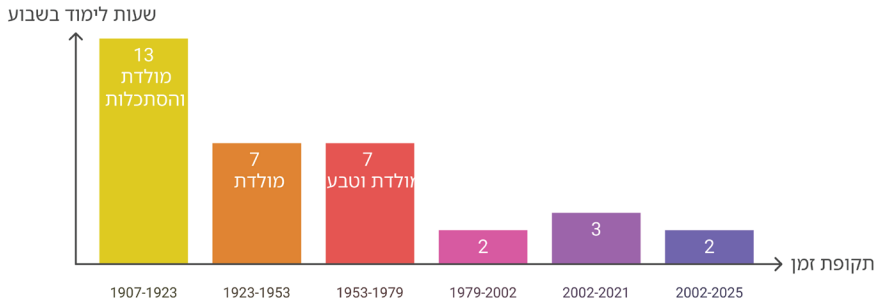
תוכנית הלימודים במולדת וחברה
2002-1979
תוכנית המדגישה היבטים בפיתוח אישי של התלמיד וסוגיות חברתיות
תוכנית לתלמידים דוברי העברית

תוכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות
2022- 2002
תוכנית רב לאומית לתלמידים דוברי עברית וערבית
בדגש על המכנה המשותף לכל האזרחים בישראל

תוכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות
2025-2021
תוכנית רב-לאומית. חיזוק ההיכרות עם תרבויות שונות בישראל ערך ההידברות
שמירת חוק, אוריינות כלכלית, שיוויון זכויות
שמירת הסביבה

ב. ניתוח התמורות בתוכניות הלימודים במקצוע 'מולדת'

מקצוע 'מולדת' עבר תהפוכות רבות, ויעידו על כך שלושת השמות השונים שמקצוע זה זכה לו לאורך השנים: מ'מולדת', ל'מולדת וחברה', ל'מולדת חברה ואזרחות'. נדמה שככל שתחומים רבים יותר חסו בצל כנפי המקצוע - כך התמעטו שעות ההוראה שלו. בדיאגרמה הבאה, מוצגות מספר השעות השבועיות המוקצות לתחום דעת זה לאורך השנים. יש לציין, כאמור, כי מסמך ארגון הלמידה של משרד החינוך הנוכחי תשפ"ה, איננו מחייב כלל ללמד 'מולדת חברה ואזרחות' בשום היקף שעות. הוראת המקצוע תלויה בבחירתו של המנהל ובאופן בו הוא מחלק את שעות אשכול האוריינות השפתית.



שינויי שעות לימוד במקצועות חינוך ישראליים

אם נסקור את התהליך הרעיוני-ערכי שמלווה את המקצוע 'מולדת', נראה כי בראשית ימי הציונות כמו גם בשני העשורים להקמתה של מדינת ישראל, עסקה התוכנית בערכים לאומיים. הלאום והקהילה עמדו במרכז והתלמידים חונכו לציונות, שליחות, הפרחת השממה ונאמנות לעם ולארץ. הדגשים הדידקטיים התאפיינו בהתנסות, עשייה וחוויה.

משנת 1979 עת הפך המקצוע ל'מולדת וחברה', חתרה התוכנית לפיתוח המיומנויות של התלמיד במרכז העשייה החינוכית במקצוע זה. הדגשים הדידקטיים היו בפיתוח מיומנויות למידה, והתוכנית דחקה את הלאום לשולי התייחסותה והעמידה במקומו את ההתרכזות בפרט ובתלמיד.

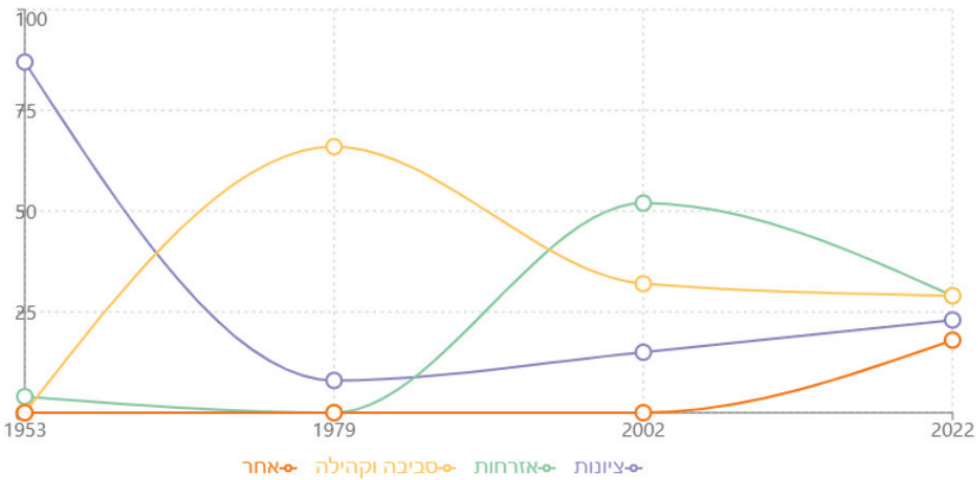
התוכנית המחודשת משנת 2002 צעדה צעד נוסף לכיוון התפיסה הליברלית האינדיבידואליסטית, והדגישה את ערך השוויון בין כל האזרחים ואת שמירת זכויות הפרט. כביטוי למגמה זו, התוכנית אף הפכה לתוכנית דו-לאומית, ופנתה לתלמידים דוברי העברית והערבית כאחד מתוך מגמה להתמקד במשותף.

התוכנית שבאה בעקבותיה ב-2022 מחנכת לאוניברסליזם, לסובלנות ולפלורליזם. הערכים הלאומיים הפרטיקולריים נדחקו לשולי התוכנית, וגם בשוליה הם מקבלים מקום של נרטיב אחד לצד נרטיבים אחרים של התלמידים דוברי הערבית.

לימודי המורשת, ההיסטוריה היהודית ובדגש על התנ"כית, היכרות מעמיקה עם מפת הארץ, כל אלה נמצאות בנסיגה מתמדת. לעומת זאת יכולת האוריינות הכלכלית, לימוד על איכות הסביבה, הטוב המשותף, ערכי הדמוקרטיה וזכויות התלמיד והאזרח תופסים חלק רחב יותר ויותר בתוכניות הלימודים ב'מולדת חברה ואזרחות'.

לימודי המורשת, ההיסטוריה היהודית ובדגש על התנ"כית, היכרות מעמיקה עם מפת הארץ, כל אלה נמצאות בנסיגה מתמדת. לעומת זאת יכולת האוריינות הכלכלית, לימוד על איכות הסביבה, הטוב המשותף, ערכי הדמוקרטיה וזכויות התלמיד והאזרח תופסים חלק רחב יותר ויותר בתוכניות הלימודים

מגמות בתוכנית הלימודים במולדת 1953-2022



דו"ח מבקר המדינה[49] אשר בחן את הוראת המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות', קובע כי משרד החינוך אינו מפקח על יישומה, וכמו כן משרד החינוך אינו מרכז כל מידע על היקף פעילות התוכנית בפועל ועל טיב התוכנית. המשרד אף לא הקנה למורים המלמדים את המקצוע הכשרה מתאימה, למרות הקשיים שנתקלו בהם, לרבות בהעברת תכנים הנוגעים לשסעים חברתיים ולדילמות פוליטיות וחברתיות.

עוד צוין בדו"ח המבקר משנת 2016, כי בשנת 2006 ערך משרד החינוך מחקר הערכה לבחינת התגובות והעמדות של המורים, של מנהלי בתי הספר ושל המדריכים בנוגע לתוכנית 'מולדת חברה

49. מבקר המדינה, דו"ח ביקורת מיוחד, חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, 2016, עמ' 60. הדו"ח עוסק במניעת גזענות ומתוך כך מבקר את תחום הוראת 'מולדת חברה ואזרחות'.

ואזרחות'.[50] המשתתפים במחקר ציינו כי על מנת להטמיע את התוכנית בשטח, חשוב ליצור מודעות לתוכנית, ברמת הפיקוח וברמת המנהלים, כדי שתוכר חשיבותה ויוקצו שעות לימוד ליישומה, אך הדבר לא נעשה.

ג. המלצות מדיניות:

החינוך לערכים ציוניים חיוני במיוחד בשעה בה חיילינו נלחמים על הגנת המולדת ובה בעת נשמעים קולות מפי בכירים לשעבר בהנהגה הצבאית והמדינית הקוראים להגירה לחו"ל.

דרדור מעמד המקצוע 'מולדת' כפי שבא לידי ביטוי במסמך זה, מבטא את התמורות בחברה הישראלית ומהווה קריאת השכמה לקובעי מדיניות החינוך בדבר הצורך לחולל שינויים שיחזירו את הוראת ערכי הציונות למוקד השיח החינוכי בבתי הספר. צעדים אלה יתנו למקצוע שעמד בעבר בבסיס מערכת החינוך, לשוב אל קדמת הבמה.

דרדור מעמד המקצוע 'מולדת' כפי שבא לידי ביטוי במסמך זה, מבטא את התמורות בחברה הישראלית ומהווה קריאת השכמה לקובעי מדיניות החינוך בדבר הצורך לחולל שינויים שיחזירו את הוראת ערכי הציונות למוקד השיח החינוכי בבתי הספר. צעדים אלה יתנו למקצוע שעמד בעבר בבסיס מערכת החינוך, לשוב אל קדמת הבמה.

1. המקצוע "מולדת" נועד לבסס את החיבור של התלמיד לזהות הלאומית שלו, לערכים הציוניים והפרטיקולארים. הזליגה לתכנים אוניברסאלים ואינדבדואלים מרוקנת את המקצוע ממהותו וייעודו. יש לשוב ולחנך לערכי הציונות השורשיים מהעבר, לחנך לציונות עכשווית ולהטמיע בתלמידים ערכי ציונות אל נוכח פני העתיד.

   יש לכתוב תוכנית ייעודית לבתי הספר המלכתיים-עבריים, ולקבוע מחדש את מטרות תוכנית הלימודים במולדת.

2. בניית תוכנית לימודים עצמאית למקצוע 'מולדת' במנותק מתחומי החברה והאזרחות:

   תחום המולדת שעמד עד שנת 1979 כמקצוע בפני עצמו, איבד את מרכזיותו כאשר נוספו אליו ערכים חשובים אחרים. בשלב הראשון נוסף לו המקצוע 'חברה', ומשנת 2002 ואילך נוספה גם 'אזרחות'. **אנו ממליצים להפריד בין 'מולדת' למקצועות האחרים ולהקדיש לכל הפחות שעה שבועית אחת במערכת להוראת 'מולדת' כמקצוע בפני עצמו.**

50. המזכירות הפדגוגית ומכון הנרייטה סאלד, תוכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות" - עמדות ותגובות בשלוש מסגרות למידה, ירושלים 2006. https://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/DochotMechkarim/moledet.pdf

רובה המכריע של תכנית הלימודים במקצוע מולדת צריך לעסוק בציונות, ערכים והגשמה. עיסוק באיכות הסביבה, דמוקרטיה, רב-תרבותיות ועוד נלמד במסגרת שיעורי אזרחות.

3. **יש להגדיר את המקצוע 'מולדת' במסגרת לימודי הליבה המחייבים בכל בית ספר.** המקצוע 'מולדת חברה ואזרחות' שייך כיום לתחום 'אוריינות שפתית', וניתנת למנהלים בחירה האם ללמדו בבית הספר או להקדיש שעות אלו להוראת שפה, תרבות, גיאוגרפיה ועוד.

4. אנו ממליצים לחזור ולייסד תוכנית ייעודית לתלמידים הלומדים בבתי ספר דוברי עברית ולהדגיש בה את ערכי הציונות והלאומיות הייחודיים לתלמידים דוברי העברית. אין דרך לחזור וללמד ערכים ציוניים ופרטיקולארים ללא תוכנית ייעודית למגזר היהודי.

5. **מדידה והערכה, קבלת משוב מהשטח והסקת מסקנות להמשך, חיוניים לביצוע מעקב אחר הנלמד בכיתות.** על כן, יש לקיים הערכה ומדידה לתכנים ולמטרות שהתוכנית ב'מולדת' מציבה. ניתן לבחון אפשרות לביצוע ההערכה באמצעות ראמ"ה או דרך הפיקוח, ולנטר את ידיעות התלמידים בתחום זה.

6. **יש לחזור וללמד את המקצוע 'מולדת' באמצעות לימוד חווייתי, המטמיע את הערכים הנלמדים באופן הוליסטי.** בתקופת היישוב ובעשורים הראשונים לאחר קום המדינה, הוראת המקצוע 'מולדת' הייתה מלווה בלימוד חווייתי והתנסותי. התלמידים סיירו בארץ, הכירו את המפה ואת הנוף דרך התנסויות שונות - התנדבות, היכרות עם המתיישבים ועם החקלאים ועוד.

ביבליוגרפיה

איכילוב א', **חינוך לאזרחות בחברה מתהווה א"י פלשתינה-מדינת ישראל**, תל-אביב 1993.

אגם ז' (עורכת), קטלוג ספרים ועזרי לימוד, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים 1999.

אוזרקובסקי י"ע, קרישבסקי מרדכי אזרחי ואחרים, **שיעורי הסתכלות וידיעת המולדת, לשלוש שנות הלימוד הראשונות**, יפו תרע"ב.

אוירבך פ', 'ידיעת המולדת בבית הספר העממי', **החינוך**, 2, 1919, עמ' 105-112.

אזניה ב', 'חינוך חלוצי', **אנציקלופדיה חינוכית**, ירושלים, כרך א', עמ' 342.

אלמוג ע', **פרידה משרוליק**, חיפה 2004.

בן-דוד י', 'החינוך היהודי הלאומי', **אנציקלופדיה חינוכית**, ירושלים, כרך ד' עמ' 792.

בנאי י', אביגיל מ', 'תוכנית הלימודים בבית הספר היסודי', **אנציקלופדיה חינוכית**, ירושלים 1959, כרך ב' עמ' 1165.

בנבנישתי ד', **ארצנו: סדרת חוברות על א"י לאזוריה ללימוד ולמקרא**, ירושלים 1945.

בר-גל י', **מולדת וגיאוגרפיה**, תל-אביב תשנ"ג.

ברמן א', **תולדות החינוך**, תל-אביב 1949.

כהן א', 'ארבעה ממדים של חינוך אזרחי', **חינוך אזרחי בישראל** (עורך ד' אבנון), תל-אביב תשע"ג.

כרמון א', **החינוך בישראל - סוגיות ובעיות, חינוך בחברה מתהווה**, (ערכו: ו' אקרמן, א' כרמון, ד' צוקר), כרך א', ירושלים, 1985.

ממן ר', עידן החינוך האזרחי, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית 4102.

תוכניות לימודים, דו"חות וחוזרי מנכ"ל

הסתדרות המורים, תוכנית לימודים, כתב יד, ארכיון החינוך אוניברסיטת תל-אביב. תיק 8.501, 3291;

תוכנית הלימודים לבתי הספר היסודיים, הממלכתי והממ"ד, כיתות א'-ד', משרד החינוך והתרבות, 4591. סעיף א'.

https://www.nli.org.il/he/archives/NNL_CAHJP990047563260205171/NLI#$FL187528778

תוכנית הלימודים בלימודי המולדת והחברה לכיתות ב'-ד' בבית הספר הממלכתי והממ"ד. הוצאת המרכז לתוכניות לימודים ירושלים תשל"ט 9791.

לימודי ארץ ישראל - תוכנית בחירה לחטיבה העליונה בבית הספר הכללי, משרד החינוך 3991.

תוכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות, משרד החינוך, ירושלים תשס"ג 2002.

חוזר מנכ"ל מיוחד, משרד החינוך, תשמ"ה.

המזכירות הפדגוגית ומכון הנרייטה סאלד, תוכנית הלימודים החדשה 'מולדת חברה ואזרחות' - עמדות ותגובות בשלוש מסגרות למידה, ירושלים 6002.

.https://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/DochotMechkarim/moledet.pdf

מבקר המדינה, דו"ח ביקורת מיוחד, חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, 6102.



02-6509111 | yachin.org.il
merkazyachin@gmail.com